

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

2. The Collection of the Middle Length Discourses -
Subcommentaries (2. Majjhima Nikāya - Tīkā)

3. Subcommentary on the Final Fifty Discourses (3. Uparipaṇṇāsa-
tīkā)

1. The Chapter on Devadaha (1. Devadahavaggo)



PaliVerse

2. The Collection of the Middle Length Discourses - Subcommentaries

3. Subcommentary on the Final Fifty Discourses

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Majjhimanikāye

Uparipaṇṇāsa-ṭīkā

1. Devadahavaggo

1. Devadahasuttavaṇṇanā

1. Dibbanti kāmaguṇehi kīḷanti, laḷanti, tesu vā viharanti, vijayasamatthatāyogena paccatthike vijetum icchanti; issariyaṭṭhānādisakkāradānaggahaṇaṃ taṃtaṃatthānusāsanañca karontā voharanti, puññānubhāvappattāya jutiyaṃ jotenti vāti devā vuccanti rājāno. Tathā hi te catūhi saṅghavattūhi janaṃ rañjayantā sayam yathāvuttehi visesehi rājanti dibbanti sobhantīti ca, “rājāno”ti vuccanti. Tatthāti tasmim nīgamadese. Sāti pokkharāṇī. Tanti taṃ, “devadaha”nti laddhanāmaṃ pokkharāṇim upādāya, tassa adūrabhavattāti keci. Sabbaṃ sukhādibhedaṃ vedayitaṃ. Pubbeti purimajātiyaṃ. Katakammaṃpaccayāti katassa kammaṃ paccayabhāvato jātaṃ kammaṃ paṭicca. Tena sabbāpi vedanā kammaphalabhūtā eva anubhavitabbāti dasseti. Tenāha “iminā”tiādi. Aniyametvā vuttanti, “santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino”ti evaṃ ime nāmāti avisesetvā vuttamatthaṃ. Niyametvāti, “evaṃvādino, bhikkhave, nigaṇṭhā”ti evaṃ visesetvā dasseti.

Kalisāsananti parājayaṃ. Kalīti hi anatto vuccati, kalīti sasati vippharatīti kalisāsaṃ, parājayo. Kalīti vā kodhamānādikilesajāti, tāya pana ayuttavāditā kalisāsaṃ. Taṃ āropetukāmo vibhāvetukāmo. Ye kammaṃ kataṃ akataṃ vāti na jānanti, te kathaṃ taṃ edisanti jānissanti. Ye ca kammaṃ pabhedato na jānanti, te kathaṃ tassa vipākaṃ jānissanti; vipākapariyositaḥvāvaṃ jānissanti, ye ca pāpassa kammaṃ paṭipakkhameva na jānanti; te kathaṃ tassa pahānaṃ kusalakammaṃ ca sampādanavidhiṃ jānissantīti imamatthaṃ dassento, “uttari pucchāyapi eseṇa nayo”ti āha.

2. Kiñcāpi cūḷadukkhakkhandhepi, “evaṃ sante”ti iminā tesam nigaṇṭhānaṃ ajānaṇabhāvo eva ujukaṃ pakāsito heṭṭhā desanāya tathā pavattattā. Tathā hi aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ - “evaṃ santeti tumhākaṃ evaṃ ajānaṇabhāve satī”ti, tathāpi tattha uparidesanāya sambaddho evamattho vuccamāno yujjati, na aññathāti dassetuṃ idha, “mahānigaṇṭhassa vacane sacce santeti attho”ti vuttaṃ. Ettakassa ṭhānassāti yathāvuttassa pañcaparimāṇassa kāraṇassa.

3. Anekavāraṃ visarañjanaṃ idha gāḷhāpalepanaṃ, na sāṭakassa viya littaṭāti āha - “bahalūpa...pe... littena viyā”ti. Vuttameva, na puna vattabbaṃ, tattha vuttanayeneva veditabbanti adhippāyo.

Imesaṃ nigaṇṭhānaṃ tādisassa tesāṃ abhāvato, “jānanakālo siyā”ti parikkappavasena vadati. Tena evaṃ jānituṃ tehi sakkā siyā, tesañca dassanaṃ saccaṃ siyā. Yasmā tesāṃ dassanaṃ asaccaṃ, tasmā te na jāniṃsūti dasseti. Catūsu kālesūti vaṇamukhassa parikantanakālo, sallassa esanakālo, abbuhanakālo, vaṇamukhe agadaṅgāraodahanakālōti imesu catūsu kālesu. Suddhanteti suddhakoṭṭhāse, dukkhassa anavasesato nijjīraṇaṭṭhena niddukkhabhāveti attho. Ekāya upamāyāti, “sallena viddhassa hi viddhakāle vedanāya pākāṭakālo viyā”ti imāya ekāya upamāya. Tayo atthāti pubbe ahuvamhā vā no vā, pāpakammaṃ akarimhā vā no vā, evarūpaṃ vā pāpakammaṃ akarimhāti ime tayo atthā. Catūhi upamāhīti vaṇamukhaparikantanādīhi catūhi upamāhi. Eko atthoti, “ettakaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇa”ntiādinā vutto eko attho. So hi dukkhanijjīraṇabhāvasāmaññā eko atthoti vutto.

4. Ime pana nigaṇṭhā. Āsaṅkāya viddhosmīti saññaṃ uppādetvā. Paccāharitunti paccāvattituṃ, pariharitunti attho.

5. Atītavādaṃ saddahantānanti, “atthi kho, bho, nigaṇṭhā pubbe pāpakammaṃ kata”nti evaṃ atītaṃsaṃ ārabba pavattaṃ mahānigaṇṭhassa vādaṃ saddahantānaṃ. Bhūtattāti yathābhūtattā kiṃ aviparītameva atthaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattāti pucchatī. Sesapadesupi eseṇa nayo. Saha dhammenāti sahadhammo, so eva sahadhammiko yathā “venayiko”ti. “Dhammo”ti ettha kāraṇaṃ adhippetanti āha - “sahetukaṃ sakāraṇa”nti. Paṭiharati paṭivattetīti paṭihāro, vādo eva paṭihāro vādapaṭihāro; taṃ, uttaranti attho. Tenāha - “paccāgamanakavāda”nti, codanaṃ parivattetvā paṭipākatikakaraṇanti attho. Tesanti idaṃ āvuttivasena gahetabbaṃ, “tesāṃ saddhāchedakavādaṃ nāma tesāṃ dassetī”ti.

6. Avijjā aññāṇā sammohāti pariyāyavacanametāṃ. Avijjāti vā avijjāya karaṇabhūtāya. Aññāṇenāti ajānanena. Sammohenāti sammuyhanena mahāmuḷhatāya. Sāmaṃyeva opakkamikā etarahi attano upakkamahetu dukkhavedanaṃ vediyamānaṃ - “yaṃkiñcāyaṃ...pe... pubbekatahetū”ti viparītato saddahatha. Pubbekatahetuvādasaññitaṃ vipallāsaggāhaṃ gaṇhatha.

7. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto, tattha veditabbaṃ phalaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ. Tenāha - “imasmīmyeva attabhāve vipākadāyaka”nti. Payogenāti kāyikena payogena vā vācasikena vā payogena. Padhānenāti padahanena cetasikena ussāhanena. Āsanne bhavantare vipācetūṃ na sakkā, pageva dūreti dassetūṃ, “dutiye vā tatiye vā attabhāve”ti vuttaṃ. Nibbattakabhāvato sukhavedanāya hitanti sukhavedanīyaṃ. Sā pana vipākavedanābhāvato ekantato iṭṭhārammaṇā eva hotīti āha “iṭṭhārammaṇavipākadāyaka”nti. Viparītanti aniṭṭhārammaṇavipākadāyakaṃ. Nipphaneti saddhiṃ aññena kammena nibbatte. Samparāyavedanīyassāti upapajjavedanīyassa aparāpariyavedanīyassa. Evaṃ santepīti kāmaṃ paripakkavedanīyanti diṭṭhadhammavedanīyameva vuccati, tathāpi atthettha atisayo diṭṭhadhammavisesabhāvato paripakkavedanīyassāti dassetūṃ, “ayametthā”tiādi vuttaṃ. Yasmiṃ divase kataṃ, tato sattadivasabbhantare.

Tatrāti tasmīṃ paripakkavedanīyakammasa sattadivasabbhantare vipākadāne. Ekavāraṃ kasitvā nisīdi chātajjhatto hutvā. Āgacchantī āha - “ussūre bhattaṃ

āharīyitthā”ti domanassaṃ anuppādetvā yathā katapuññaṃ anumodati.
Vijjotamānaṃ disvā, “kiṃ nu kho idampi tappakāro, mama cittavikappamattaṃ,
udāhu suvaṇṇamevā”ti vīmaṃsanto yaṭṭhiyā paharivā.

Vāḷayakkhasañcaraṇattā rājagahūpacārassa nagare saḥassabhaṇḍikaṃ cāresuṃ.
Uppannarāgo cūḷāya ḍaṃsi. Rañño ācikkhitvāti taṃ pavattiṃ rañño ācikkhitvā.
Mallikāya vatthu dhammapadavatthumhi āgatenā nayena kathetabbaṃ.

Maraṇasantikepi kataṃ, pageva tato puretaraṃ atītattabhāvesu ca kataṃ. Idha
nibbattitavipākoti vutto avassaṃbhāvibhāvato. Samparāyavedanīyameva bhavantare
vipākādāyakabhāvato. Idha nibbattitaguṇotveva vutto, na idha nibbattitavipākoti
vimuttibhāvato. Paripakkavedanīyanti veditabbaṃ heṭṭhā
vuttaparipakkavedanīyalakkhaṇānativattanato. Sabbalahuṃ phaladāyikāti etena
phaluppādanasamatthatāyogena kammaṃ paripakkavedanīyatāti dasseti.

Catuppañcakkhandhaphalatāya saññābhavūpagaṃ kammaṃ bahuvedanīyanti
vuttaṃ. Ekakhandhaphalattā asaññābhavūpagaṃ kammaṃ appavedanīyaṃ. Keci
pana, “arūpāvacarakammaṃ bahukālaṃ veditabbaphalattā bahuvedanīyaṃ, itaraṃ
appavedanīyaṃ. Rūpārūpāvacarakammaṃ vā bahuvedanīyaṃ, parittakammaṃ
appavedanīya”nti vadanti. Savipākaṃ kammanti paccayantarasaṃvāye
vipākuppādanasamatthaṃ, na āradhāvīpākameva. Avipākaṃ kammanti
paccayavekallena vipaccitūṃ asamatthaṃ aḥosikammādhedam.

8. Diṭṭhadhammavedanīyādīnanti diṭṭhadhammavedanīyādīnaṃ dasannaṃ
kammānaṃ upakkamena kammānaṃ aññāthābhāvassa anāpādanīyattā
yathāsabhāveneva kammāni tiṭṭhanti. Tattha nigaṇṭhānaṃ upakkamo nippayojanoti
āha “aphalo”ti. Nigaṇṭhānaṃ padahanassa micchāvāyāmassa
nippalabhāvappavedano padhānacchedakavādo. Parehi vuttakāraṇehīti yehi
kāraṇehi nigaṇṭhānaṃ vādesu dosaṃ dassenti. Tehi parehi vuttakāraṇehi. Na hi
lakkhaṇayuttana hetunā vinā paravādesu dosaṃ dassetuṃ sakkā. Tenāha “sakāraṇā
hutvā”ti. Nigaṇṭhānaṃ vādā ca anuvādā cāti nigaṇṭhehi vuccamānā
sakasakasamayappavedikā vādāceva sāvakehi vuccamānā tesāṃ anuvādā ca.
Viññūhi garahitabbaṃ kāraṇaṃ āgacchantīti, “ayamettha doso”ti tattha tattha
viññūhi paṇḍitehi garahārahaṃ kāraṇaṃ upagacchanti, pāpuṇantīti attho.
Tassatthotiādisu ayaṃ saṅkhepattho, “vuttanayena parehi vuttana kāraṇena
sakāraṇā hutvā dosadassanavasena nigaṇṭhānaṃ vādā anuppattā, tato eva taṃ
vādaṃ appasādanīyabhāvadassanena sosentā hetusampattivohārasukkhana
milāpentā dukkaṭakammakārinotiādayo dasa gārayhāpadesā upagacchantī”ti.

9. Saṅgatiabhāvaḥetūti tattha tattha yadicchāya samuṭṭhitasāṅgatinimittaṃ. Sā pana
saṅgati niyatilakkhaṇāti āha “niyatibhāvakāraṇā”ti. Acchejjasuttāvutaabhejjamaṇi
viya hi paṭiniyatatā niyatipavattīti. Chaḷabhihijātiḥetūti kaṇhābhijāti nīlābhijāti
lohitābhijāti haliddābhijāti sukkābhijāti paramasukkābhijāti imāsu abhihijātisu
jātinimittaṃ. Pāpasāṅgatiāti nihīnasāṅgatiā.

10. Anaddhabhūtanti ettha adhi-saddena samānattho addha-saddoti āha -
“anaddhabhūtanti anadhibhūta”nti. Yathā āpāyiko attabhāvo mahatā dukkhena
abhibhuyyati, na tathā ayanti āha - “dukkhena anadhibhūto nāma manussattabhāvo
vuccatī”ti. “Acelako hotī”tiādinā vuttāya nānappakārāya dukkarakārikāya

kilamathena. Yadi evaṃ kathaṃ dhutaṅgadharāti āha “ye panā”tiādi.
Niyyānikasāsanasmīhi vīriyanti vivaṭṭasannissitaṃ katvā pavattiyamānaṃ vīriyaṃ
sarīraṃ khedantampi sammāvāyāmo nāma hoti ñāyāraddhabhāvato.

Theroti ettha āgata mahārakkhitatthero. Tisso sampattiyo
manussadevanibbānasampattiyo, sīlasamādhipaññāsampattiyo vā. Khuraggeyevāti
khure sīsagge eva, khure sīsaggato apanīte evāti adhippāyo. Ayanti, “issarakule
nibbatto”tiādinā vutto. Na sabbe eva sakkārapubbakaṃ pabbajitvā arahattaṃ
pāpuṇantīti āha “yo dāsikucchiya”ntiādi. Rajatamuddikanti rajatamayam
aṅgulimuddikaṃ. Gorakapiyaṅgumattenapīti
kapitthachallikaṅgupupphagandhamattenapi.

Dhammena ñāyena āgatasukhaṃ dhammasukhanti āha - “saṅghato vā...pe...
paccayasukha”nti. Amucchitoti anajjhāpanno. Idāni taṃ anajjhāpannataṃ tassa ca
phalaṃ dassetuṃ “dhammikaṃ hī”tiādi vuttaṃ. Imassāti samudayassa. So hi
pañcakkhandhassa dukkhassa kāraṇabhūtattā āsanno paccakkho katvā vutto. Tenāha
“paccuppannāna”ntiādi. Saṅkhāranti yathāraddhāya sātisaṃ karaṇato saṅkhāranti
laddhanāmaṃ balavavīriyaṃ ussoḷhiṃ. Padahatoti payuṇjantassa pavattentassa.
Maggena virāgo hotīti ariyamaggena dukkhanidānassa virajjanā hoti. Tenāha “idaṃ
vuttaṃ hotī”ti. Iminā sukhāpaṭipadā khippābhiññā kathitā akasireneva sīghataraṃ
maggapajānatāya bodhitattā. Majjhataṭākāroti vīriyūpekkhamāha. Saṅkhāraṃ tattha
padahatīti padhāna saṅkhāraṃ tattha dukkhanidānassa virajjananimittaṃ
virajjanatthaṃ padahati. Kathaṃ? Maggappadhānena catukiccappadhāne ariyamagge
vāyāmena padahati vāyamati. Ajjupekkhatoti vīriyassa anaccāraddhanātisithilatāya
vīriyasamatāyojane byāpārākaraṇena ajjupekkhato. Tenāha “upekkhaṃ
bhāventassā”ti. Upekkhābhāvanā ca nāmettha tathāpavattā ariyamaggabhāvanā
evāti āha - “maggabhāvanāya bhāvetī”ti.

Ettha ca evaṃ pāḷiyā padayojanā veditabbā, - “so evaṃ pajānāti. Kathaṃ?
Saṅkhāraṃ me padahato saṅkhārapadahanaṃ imassa dukkhanidānassa virāgo hoti,
ajjupekkhato me upekkhanā imassa dukkhanidānassa virāgo hotī”ti.
Paṭipajjamānassa cāyaṃ pubbabhāgavīmaṃsassaṭi gahetabbam. Tattha
saṅkhārappadhānāti sammasanapadena sukheneva khippataraṃ
bhāvanāussukkāpanavīriyaṃ dassitanti sukhāpaṭipadā khippābhiññā dassitā.
Ajjupekkhatoti ettha kassaci nātidāḷhaṃ katvā pavattitavīriyenapi dukkhanidānassa
virāgo hoti vipassanamanuyuṇjati dassitaṃ. Ubhayatthāpi catutthīyeva paṭipadā
vibhāvitāti daṭṭhabbam. Idāni, “yassa hi khvāssa...pe... upekkhaṃ tattha bhāvetī”ti
vārehi tāsāmyeva paṭipadānaṃ vasena tesam puggalānaṃ paṭipatti dassitā.
Vaṭṭadukkhanidānassa pariṇāmaṃ imehi vārehi dukkhakkhaya vibhāvito.

11. Baddhacittoti sambaddhacitto. Bahalacchandoti bahalataṇhāchando. Aticaritvāti
atikkamitvā. Naṭasatthavidhinā naccanakā naṭā, naccakā itare. Somanassaṃ
uppajjati, “īdisaṃ nāma itthiṃ pariccaji”nti. Chijjāti dvidhā hotu. Bhijjāti bhijjatu.
“Chijja vā bhijjavā”ti padadvayenapi vināsameva vadati. Nātvāti pubbabhāgañānena
jānitvā. Tadubhayanti saṅkhārapadahanaupekkhābhāvanam.

12. Pesentassāti vāyamantassa. Taṃ sandhāyāti dukkhāya paṭipadāya niyyānataṃ
sandhāya.

Usukāro viya yogī tejanassa viya cittassa ujukaraṇato. Gomuttavaṅkaṃ,
candalekhākuṭilaṃ, naṅgalakoṭijimhaṃ cittaṃ. Alātā viya vīriyaṃ ātāpana-

paritāpanato. Kañcikatelaṃ viya saddhā sinehanato. Namanadaṇḍako viya lokuttaramaggo nibbānārammaṇe cittassa nāmanato. Lokuttaramaggena cittassa ujukaraṇaṃ bhāvanābhisamayato daṭṭhabbaṃ. Antadvayaavajjitā majjhimā paṭipattīti katvā kilesagaṇavijjhaṇaṃ pahānābhisamayo. Itarā pana paṭipadā dandhābhiññāti imesaṃ dvinnaṃ bhikkhūnaṃ imāsu dvīsu yathāvuttāsu khippābhiññāsu kathitāsu, itarāpi kathitāva honti lakkhaṇahāranayena paṭipadāsāmaññato. Sahāgamanīyāpi vā paṭipadā kathitāva, “na heva anaddhabhūtaṃ atthāna”ntiadinā pubbabhāgapaṭipadāya kathitattā. “Āgamanīyapaṭipadā pana na kathitā”ti idaṃ savisesaṃ ajjupekkhassa akathitataṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. Nikkhamanadesananti nikkhamanupāyaṃ desanaṃ. Sesāṃ suviññeyyameva.

Devadahasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Pañcattayasuttavaṇṇanā

21. Eketi ettha eka-saddo aññattho, na gaṇanādiatthoti taṃ dassento “ekacce”ti āha. Yaṃ pana pāḷiyaṃ “santī”ti vuttaṃ. Tena tesāṃ diṭṭhigatikānaṃ vijjamānatāya avicchinatā; tato ca nesaṃ micchāgaṇato sithilakaraṇavivecanehi attano desanāya kiccakāritā avitathatā ca dīpitā hoti. Paramatthasamaṇabrāhmaṇesu aparantakappikatāya lesopi natthīti āha “paribbajupagatabhāvenā”tiādi. Sassatādivasena aparantaṃ kappentīti aparantakappino, te eva aparantakappikā. Yasmā tehi aparantaṃ purimatarasiddhehi taṇhādiṭṭhikappehi kappetvā āsevanabalavatāya ca vikappetvā aparabhāgasiddhehi abhinivesabhūtehi taṇhādiṭṭhiggāhehi gaṇhanti abhinivisanti parāmasanti; tasmā vuttaṃ - “aparantaṃ kappetvā vikappetvā gaṇhanti”ti. Taṇhupādānavasena kappanagahaṇāni veditabbāni. Taṇhāpaccayā hi upādānaṃ. Vuttampi cetāṃ mahānidese uddānato saṅkhepato. Taṇhādiṭṭhivasenāti taṇhāya diṭṭhiyā ca vasena. Diṭṭhiyā vā upanissayabhūtāya sahaṇatāya abhinandanakāya ca taṇhāya sassatādiākārena abhinivisantassa micchāgāhassa ca vasena. Anāgatadhammavisayāya adhippetattā anāgatakālavācako idha apara-saddo. Rūpādikhandhavinimuttassa kappanavattthuno abhāvā anta-saddo bhāgavācakoti āha - “anāgataṃ khandhakotṭhāsa”nti. Kappetvāti ca tasmīṃ aparante taṇhāya nābhinivesānaṃ samattanaṃ pariniṭṭhāpanamāha. Tṭhitāti tassā laddhiyā avijhanaṃ.

Anugatāti ārammaṇakaraṇavasena anu anu gatā aparante pavattā. Ārabbhāti ālambitvā. Visayo hi tassā diṭṭhiyā aparanto. Visayabhāvato eva hi so tassā āgamanatṭhānaṃ ārammaṇapaccayo cāti vuttaṃ “āgamma paṭiccā”ti. Adhivacanapadānīti paññattipadāni, dāsādīsu sirivaḍḍhakādisaddo viya vacanamattameva adhikāraṃ katvā pavattiyā adhivacanaṃ paññatti. Atha vā adhi-saddo uparibhāve, vuccatīti vacanaṃ, upari vacanaṃ adhivacanaṃ, upādānabhūtarūpādīnaṃ upari paññāpiyamānā upādāpaññattīti attho, tasmā paññattidīpakapadānīti attho. Paññattimattañhetāṃ vuccati, yadidaṃ, “attā loko”ti ca, na rūpavedanādayo viya paramattho. Adhikavuttitāya vā adhimuttiyoti diṭṭhiyo vuccanti. Adhikañhi sabhāvadhammesu sassatādiṃ pakatiādiṃ drabyādiṃ jīvādiṃ kāyādiñca abhūtamattaṃ ajjhāropetvā diṭṭhiyo pavattantīti. Abhivadantīti, “idameva saccaṃ moghamañña”nti abhinivisitvā vadanti, “ayaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo”tiadinā vivadanti. Abhivadanakiriyāya ajjāpi avicchedabhāvadassanattaṃ vattamānakālavacanaṃ.

Sañña etassa atthīti saññīti āha “saññāsamaṅgī”ti. Natthi etassa rogo bhaṅgoti arogoti arogasaddassa nīccapariyāyatā veditabbā. Rogarahitatāsīsena vā nibbikāratāya nīccataṃ paṭijānāti diṭṭhigatikoti āha “arogoti nicco”ti. Imināti, “saññī attā arogo paraṃ maraṇā”ti iminā vacanena. Soḷasa saññīvādāti - rūpīcatukkaṃ, arūpīcatukkaṃ, antavācatukkaṃ, ekantasukhīcatukkanti - imesaṃ catunnaṃ catukkānaṃ vasena soḷasa saññīvādā kathitā. Imesuyeva purimānaṃ dvinnaṃ catukkānaṃ vasena aṭṭha saññīvādā aṭṭha ca nevasaññīnāsaññīvādā veditabbā. Satta ucchedavādāti manussattabhāve kāmāvacaradevattabhāve rūpāvacaradevattabhāve catubbidhārūpattabhāve cavitvā sattassa ucchedapaññāpanavasena satta ucchedavādā kathitā. Asato vināsāsambhavato atthibhāvanibandhano ucchedavādoti vuttaṃ “satoti vijjamānassā”ti. Yāvāyaṃ attā na ucchijjati, tāva vijjati evāti gahaṇato nirudayavināso idha ucchedoti adhippetoti āha “upaccheda”nti. Visesena nāso vināso, abhāvo, so pana maṃsacakkhu-paññācakkhu-dassanapathātikkamovāti āha “adassana”nti. Adassane hi nāsa-saddo loke niruḷho. Bhavavigamanti sabhāvāpagamaṃ yo hi nirudayavināsavasena ucchijjati, na so attano sabhāveneva tiṭṭhati.

Pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti pañcakāmaguṇasukhamanubhogavasena catubbidharūpajjhānasukhaparibhogavasena ca diṭṭhadhamme nibbānappattipaññāpanavādā. Diṭṭhadhammoti dassanabhūtena ñāṇena upaladdhadhammo. Tattha yo anindriyavisayo, sopi supākaṭabhāvena indriyavisayo viya hotīti āha - “diṭṭhadhammoti paccakkhadhammo vuccatī”ti. Teneva ca, “tattha tattha paṭiladdhaattabhāvassetaṃ adhivacana”nti vuttaṃ. Saññīti ādivasena tīhākārehi santanti saññī asaññī nevasaññīnāsaññīti imehi ākārehi vijjamānaṃ, sadā upalabbhamānaṃ sassatanti attho. Saññī attātiādīni tīṇi dassanāni. Santaatthavasena ekanti sassatassa attano vasena ekaṃ dassanaṃ. Itarāni dveti ucchedavāda-diṭṭhadhammanibbānavādasaññītāni dve dassanāni. Tīṇi hutvā pañca hontīti idaṃ, “santaatthavasena eka”nti saṅghavasena vuttassa saññīti ādivibhāgavasena vuttattā suviññeyyanti aṭṭhakathāyaṃ na uddhaṭaṃ.

22. Rūpīṃ vāti ettha yadi rūpaṃ assa atthīti rūpīti ayamatto adhippeto. Evaṃ sati rūpavinimuttana attanā bhavitabbaṃ saññāya viya rūpassapi attaniyattā. Na hi saññī attāti ettha sañña attā. Tathā hi vuttaṃ sumaṅgalavilāsiniyaṃ “tattha pavattasaññañcassa saññāti gahetvāti vutta”nti. Evaṃ sante, “kasiṇarūpaṃ attāti gaṇhātī”ti idaṃ kathanti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ - “rūpaṃ assa atthīti rūpī”ti, atha kho “ruppanasīlo rūpī”ti. Ruppanañcettha rūpasarikkatāya kasiṇarūpassa vaḍḍhitāvaḍḍhitakālavasena visesāpatti, sā ca natthīti na sakkā vattaṃ parittavīpulatādivisesasabbhāvato. Yadi evaṃ imassa vādassa sassatadiṭṭhisāṅgaho na yujjatīti? No na yujjati kāyabhedato uddhaṃ attano nibbikāratāya tena adhippetattā. Tathā hi vuttaṃ “arogo paraṃ maraṇā”ti. Atha vā “rūpaṃ assa atthīti rūpī”ti vuccamānapi na doso. Kappanāsiddhenapi hi bhedenā sāmīniddesadassanato yathā “silāputtakassa sarīra”nti. Ruppanaṃ vā ruppanasabhāvo rūpaṃ, taṃ etassa atthīti rūpī, attā “rūpino dhammā”tiādīsu viya. Evañca katvā rūpasabhāvattā attano “rūpaṃ attā”ti vacanaṃ ñāyāgatamevāti “kasiṇarūpaṃ attāti gaṇhātī”ti vuttaṃ. Arūpinti ettāpi vuttanayānusārena yathārahaṃ attho vattabbo. Santasukhumaṃ muñcitvā tabbiparītassa gahaṇe kāraṇaṃ natthīti lābhī, “kasiṇarūpaṃ attā”ti gaṇhātīti lābhitakkino ṭhapetvā, sesatakkī lābhiggahaṇeneva gahitā. Anussutitakkikopi suddhatakkikopi vā niraṅkusattā takkanassa kasiṇarūpampi attāti kadācīpi gaṇheyyāti vuttaṃ - “ubhopi

rūpāni gaṇhātiyevā”ti. Suddhatakkikassa ubhayaggahaṇaṃ na kataṃ, tasmā sāsāṅkavacanaṃ.

Kasiṇugghāṭimākāsa-paṭhamārūppaviññāṇa-natthibhāvaākāṇṇāyatanāni arūpasamāpattinimittam. Ṭhapetvā saññākkhandhanti idaṃ saññāya attaniyataṃ hadaye katvā vuttaṃ. “Rūpiṃ vā”ti ettha vuttanayena pana atthe vuccamāne saññākkhandham bahiddhā akatvā “arūpadhamme”icceva vattabbaṃ siyā. Missakaggāhavasenāti rūpārūpasamāpattīnaṃ nimittāni ekajjhaṃ katvā, “eko attā”ti, tattha pavattasaññāncassa, “saññā”ti gahaṇavasena. Ayañhi diṭṭhigatiko rūpārūpasamāpattilābhitāya taṃnimittam rūpabhāvena arūpabhāvena ca gahetvā upatiṭṭhati, tasmā, “rūpī arūpī cā”ti abhinivesaṃ janeti ajjhataṇṇāno viya takkamatteneva vā rūpārūpadhamme missakavasena gahetvā, “rūpī ca arūpīca attā hotī”ti. Takkagāhenevāti saṅkhārāvasesaṃsukhumabhāvappattadhammā viya ca accantasukhumabhāvapattiyā sakiccasādhanaśamatthatāya thambhakuṭṭahatthapādānaṃ saṅghāto viya neva rūpī, rūpasabhāvānativattanato na arūpīti evaṃ pavattatakkagāhena. Lābhivasenapi vā antānantikacatutthavāde vakkhamānanayena aññamaññapaṭipakkhavasena attho veditabbo. Kevalaṃ pana tattha desakālabhedavasena tatiyacatutthavādā icchitā; idha kālavatthu bhedavasenāti ayameva viseso. Kālabhedavasena cettha tatiyavādassa pavatti rūpārūpanimittānaṃ saha anupaṭṭhānato; catutthavādassa pana vatthubhedavasena pavatti rūpārūpadhammānaṃ samūhato, “eko attā”ti takkavasenāti tattha vakkhamānanayānusārena veditabbaṃ.

Yadipi aṭṭhasamāpattilābhino diṭṭhigatikassa vasena samāpattibhedena saññānānattasambhavato dutiyadiṭṭhiṃ samāpannakavasena labbhati; tathāpi samāpattiyaṃ ekarūpeneva saññāya upaṭṭhānato, “paṭhamadiṭṭhi samāpannakavārena kathitā”ti āha. Tenevettha samāpannakaggahaṇaṃ kataṃ. Ekasamāpattilābhino eva vā vasena attho veditabbo. Samāpatti bhedena saññābhedasambhavepi bahiddhā puthuttārammaṇe saññānānattena oḷārikena nānattasaññīti, “dutyadiṭṭhi asamāpannakavārenā”ti āha. Avaḍḍhitakasiṇavasena parittasaññītaṃ, vaḍḍhitakasiṇavasena appamāṇasaññītaṃ dassetuṃ, “tatiyadiṭṭhi supparamattena vā sarāvamattena vā”tiādi vuttaṃ. “Aṅguṭṭhappamāṇo vā attā yavappamāṇo, aṇumatto vā attā”tiādidassanavasena paritto saññīti parittasaññī. Kapilakaṇḍādayo viya attano sabbagatabhāvapaṭijānanavasena appamāṇo saññīti appamāṇasaññīti evampettha attho daṭṭhabbo.

Etanti, “rūpiṃ vā”tiādinā yathāvuttaattavādaṃ. Ekesanti ekaccānaṃ. Upātivattatanti atikkamantānaṃ. Niddhāraṇe cetam sāmivacanaṃ. Viññāṇakasiṇameke abhivadantīti yojanā. Tenāha - “saññaṃ...pe... abhivadantī”ti. Tattha “saññaṃ ṭhapetvā sesāni tīṇī”ti idaṃ saññāya catukkampi paripuṇṇameva gahetvā, apare aṭṭhakanti vadanti. Tadubhayanti taṃ saññāaṭṭhakanti vuttaṃ ubhayaṃ. Parato āvi bhavissatīti, “catasso rūpasaññī”tiādinā upari pakāsessati. Vakkhati hi - “koṭṭhāsato aṭṭha, atthato pana satta saññā hontī”ti. Etthāti, “etaṃ vā panā”ti etasmiṃ vākye. Samatikkamituṃ sakkonti tattha ādinavadassanena taduddham ānisaṃsadassanena ca brūhitasaddhādi guṇattā, vipariyāyena asakkuṇaṇaṃ veditabbaṃ. Ye sakkonti, teva gahitā tesamyeva vasena vakkhamānassa visesassa vattum sakkuṇeyyattā. Sakkontānañca nesaṃ upātivattanaṃ attano ñāṇabalānurūpanti imamattam upamāya dassetuṃ, “tesaṃ panā”tiādi vuttaṃ. Tattha appamāṇanti appamāṇārammaṇo, appamāṇārammaṇatā cassa āgamanavasena veditabbā

anantārammaṇato vā. Na hi ārammaṇe anantanti paramānantassa pamāṇaṃ vā gaṇhāti. Sukhadukkhehi aniñjanato rūpavirāgabhāvanāvisesatāya ca āneñjaṃ patvā tiṭṭhati, ayaṃ no attāti abhivadantā tiṭṭhanti. Viññāṇakasiṇameketi viññāṇaṇcāyatanaṃ eke diṭṭhigatikā attāti vadanti. Tenāha - “viññāṇaṇcāyatanaṃ tāva dassetu”nti. Tassa pana ārammaṇabhūtaṃ kasiṇugghāṭimākāse pavattaviññāṇanti apare. Tañhi kasiṇaṃ manasikāravasena, “viññāṇakasiṇa”nti, viññāṇaṇca taṃ ārammaṇaṭṭhena āyatanaṇcāti, “viññāṇaṇcāyatana”nti ca vuccati. Ākiñcaññāyatanaṃmeketi etthāpi eseṇa nayo.

Tayidanti ya-kāro padasandhikaroti āha “taṃ ida”nti. Diṭṭhigatanti yathā vuttaṃ “saññī attā”ti evaṃ vuttaṃ diṭṭhiṃ. Diṭṭhiyeṇa hi diṭṭhigataṃ “muttagataṃ, saṅkhāragata”ntiādīsu viya. Gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattaṃ diṭṭhigataṃ, diṭṭhiyā gahaṇamattanti attho. Diṭṭhipakāro vā diṭṭhigataṃ. Lokiyā hi vidhayuttagatapakārasadde samānatthe icchanti. Diṭṭhipaccayo diṭṭhikāraṇaṃ, avijjādi diṭṭhiṭṭhānanti attho. Tattha avijjāpi hi diṭṭhiṭṭhānaṃ upanissayādibhāvato. Yathāha - “assutavā, bhikkhave, puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido”tiādi. Phassopi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Yathāha “tadapi phassapaccayā”ti. Saññāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Yathāha “saññānidānā hi papañcasaṅkhā”ti. Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Yathāha - “takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccaṃ musāti dvayadhammamāhū”ti. Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Yathāha - “tassevaṃ manasikaroto channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati, atthi me attāti tassa saccato thetato diṭṭhi uppajjati”ti. Diṭṭhārammaṇanti diṭṭhiārammaṇabhūtaṃ upādānakkhandhapañcakaṃ. Tenāha - “rūpaṃ attato samanupassatī”tiādi. Rūpavedanādivinimuttassa diṭṭhiyā ārammaṇassa abhāvato anādiyitvā idameva dasseti - “iminā paccayena idaṃ nāma dassanaṃ gahita”nti. Iminā paccayenāti vā ettha paccayaggahaṇena ārammaṇampi gahitamevāti daṭṭhabbaṃ.

Tadevāti diṭṭhigatañceva diṭṭhipaccayañca. Rūpasaññānanti ettha iti-saddo ādiattho. Evaṃ-saddo pakārattho, “yadi rūpasaññāna”ntiādinā pakārena vuttasaññānanti attho. Nirupakkilesā nīvaraṇādi upakkilesavimuttito. Uttamā paṇītabhāvappattito, tato eva seṭṭhā, seṭṭhattā eva uttaritarābhāvato anuttariyā. Akkhāyatīti upaṭṭhāti. Ākiñcaññāyatanaṇcāyasaññāya viṣuṃ vuccamānattā catutthārūppasaññāya ca imasmiṃ saññīvāde anotaraṇato, “yadi āruppasaññānanti iminā ākāsaṇcāyatana-viññāṇaṇcāyatanaṇcāyasaññā”icceva vuttaṃ. Itarehi pana dvīhīti, “yadi ekattasaññānaṃ, yadi nānattasaññāna”nti imehi dvīhi padehi. Samāpannakavāro ca tathā idha kathitoti adhippāyo. Koṭṭhāsato aṭṭha saññā catukkadvayasaṅgahato. Ekattasaññīpadaṃ ṭhapetvā atthato pana satta saññā honti aggahitaggahaṇenāti adhippāyo. Tenāha - “samāpannaka...pe... saṅgahitoyevā”ti.

Saññāgatanti saññāvasena gataṃ, saññāsaṅgahaṃ gataṃ vā. Tassa pana adiṭṭhigatassapi upalabbhamānattā, “saddhiṃ diṭṭhigatenā”ti vuttaṃ. Paccayehi samāgantvā katanti saha kāraṇabhūtehi paccayehi teneva saha kāraṇabhāvena samāgantvā nibbattitaṃ; paṭiccasamuppannanti attho. Saṅkhatattā oḷārikaṃ uppādavayaññathattasabbhāvato. Yassa hi uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati, taṃ khaṇe khaṇe bhijjanasabbhāvato passantassa pākaṭabhūtavikāraṃ oḷārikaṃ siyā. Na cettha maggaphaladhammā nidassetabbā tesam tathā ananupassitabbato; tesampi saṅkhatabhāvena itarehi samānayogakkhamatāya dunnivārayabhāvato. Tathā hi “asesavirāgaṇirodhā”ti vacanato maggassapi nissaraṇabhāvena “atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodho”ti

nibbānamevettha paṭiyogabhāvena uddhaṭaṃ “nirujjhanti etthā”ti katvā.
Nirodhasaṅkhātāṃ nibbānaṃ nāma atthīti ettha, - “atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ
asaṅkhata”nti suttapadaṃ ānetvā vattabbaṃ. Nibbānadassīti
sacchikiriyābhisamayavasena nibbānadassī, tato eva itarābhisamayatthasiddhiyā taṃ
saṅkhataṃ atikkanto.

23. Aṭṭhasu asaṅṇīvādesūti idaṃ brahmajāle āgatanayena vuttameva hi sandhāya
heṭṭhā, “saṅṇīti iminā aṭṭha asaṅṇīvādā kathitā”ti vuttaṃ. Idha pana cattāro vādā
eva uddhaṭā. Tenāha “asaṅṇī”tiādi. Esa nayo parato “aṭṭhasu
nevasaṅṇīnāsaṅṇīvādesū”ti etthāpi. Saṅṇāya sati tāya vedanāgāhasabbhāvato
“ābādhanatṭhena saṅṇā rogo”ti vuttaṃ. Dukkhatāsūlayogato kilesāsucipaggharaṇato
uppādajarābhaṅgehi uddhumātapakkapabhijjanato ca saṅṇā gaṇḍo; svāyamattho
dosaduṭṭhatāya eva hotīti āha - “sadosatṭhena gaṇḍo”ti. Pīlājananato antotudanato
duruddharaṇato ca saṅṇā sallam; svāyamattho attabhāvaṃ anupavisitvā
avaṭṭhānenāti āha “anupaviṭṭhatṭhena salla”nti. Paṭisandhiggahaṇe viññāṇaṃ kutoci
āgataṃ viya hotīti vuttaṃ “paṭisandhivasena āgati”nti. Gatinti pavattiṃ. Sā pana
tāsu tāsu gatīsu vutti hotīti vuttaṃ - “cutivasena gati”nti; vaḍḍhanavasena
ghanapabandhavasenāti attho. Tenāha “aparāpara”nti. Aparāparaṇhi
pabandhavasena pavattamānaṃ viññāṇaṃ nandūpasecanaṃ; itaraṃ khandhattayaṃ
vā nissāya abhivuddhiṃ patiṭṭhaṃ mahantaṅca pāpuṇātīti. Pavaḍḍhavasena vā
gatiṃ, nikkhepavasena cutiṃ, tato aparāparaṅca rūpapavattanavasena upapattiṃ,
indriyaparipākavasena vuḍḍhiṃ tassa tassa kammaṃ katūpacitabhāvena viruḷhiṃ;
tassa kammaṃ phalanibbattiyā vepullanti yojetabbaṃ.

Kāmañcātiadinā “aṅṇatra rūpā”tiādikā codanā lakkhaṇavasena vuttāti dassetvā
ayaṅca nayo codanāya avasiṭṭhavisayatāya siyā; visiṭṭhavisayā panāyaṃ codanāti
dassetuṃ, “ayaṃ pana paṇho”tiādi vuttaṃ. Ettake khandheti yathāvutte
rūpavedanādi ke cattāro khandhe. Aṅṇatra rūpāti iminā yattha katthaci rūpena vinā
viññāṇassa pavatti natthīti dīpitaṃ hoti. Bhavavisesacodanāya sabhāvato eva
viññāṇena vinā rūpassapi pavatti natthīti dīpitaṃ hotīti āha - “arūpabhavēpi rūpaṃ,
asaṅṇābhavē ca viññāṇaṃ atthī”ti. Nirodhasamāpannassāti saṅṇāvedayitanirodhaṃ
samāpannassapi viññāṇaṃ atthi. Byaṅjanacchāyāya ce atthaṃ paṭibāhasīti yadi
saddatthameva gahetvā adhippāyaṃ na gaṇhasi neyyatthaṃ suttanti. Ettha ca
asaṅṇābhavē nibbattasattavasena paṭhamavādo; saṅṇaṃ attato samanupassatīti
ettha vuttanayena saṅṇaṃyeva attāti gahetvā tassa kiñcanabhāvena tṭhitāya aṅṇāya
saṅṇāya abhāvato asaṅṇīti pavatto dutiyavādo; tathā saṅṇāya saha rūpadhamme
sabbe eva vā rūpārūpadhamme attāti gahetvā pavatto tatiyavādo;
takkaggāhavaseneva pavatto catutthavādo. Tesu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā
vuttanayeneva veditabbaṃ. Nevasaṅṇīnāsaṅṇīvādepī asaṅṇābhavē nibbattassa
sattassa cutipaṭisandhīsu; sabbattha vā paṭusaṅṇākkiccam kātuṃ asamattāya
sukhumāya saṅṇāya atthibhāvapaṭijānanavasena paṭhamavādo; asaṅṇīvāde
vuttanayena sukhumāya saṅṇāya vasena saṅṇānanasabhāvatāpaṭijānanavasena ca
dutyavādādayo pavattāti. Evamettha etesaṃ vādānaṃ sabbhāvo veditabbo. Sesaṃ
vuttanayameva.

24. Yattha na saṅṇā, tattha ṇāṇassa sambhavo eva natthīti āha - “asaṅṇā
sammoho”ti, asaṅṇābhāvo nāma sammohappavattīti attho. Yathā niyyantīti
niyyāniyāti bahulaṃ vacanato kattusādhano niyyāniyasaddo, evaṃ idha
viññātabbasaddoti āha - “vijānātīti viññātabba”nti, vijānanaṃ viññāṇanti attho. Tena

diṭṭhasutamutaviññātabbamattenāti diṭṭhasutamutaviññāṇappamāṇenāti attho daṭṭhabbo. Tenāha - “pañcadvārikasaññāpavattimattenā”ti, nibbikappabhāvato pañcadvārikasaññāpavattisamena bhāvanābhinihārenāti attho. Oḷārikasaṅkhārappavattimattenāti oḷārikānaṃ saṅkhārānaṃ pavattiyā. Oḷārikasaṅkhārāti cettha ākiñcaññāyatanapariyosānā samāpattidhammā adhippetā. Upasampadanti ye saññāya, asaññibhāve ca dosaṃ disvā nevasaññānāsaññāyatanānaṃ vaṇṇentāpi rūpajjhānapaṭilābhamattena tassa sampādanaṃ paṭilābhaṃ adhigamaṃ paññapenti, tesāṃ tassa byasanaṃ akkhāyati anupāyabhāvato. Tenāha “vināso”tiādi. Vuṭṭhānanti sadisasamāpajjanapubbakaṃ parivuṭṭhānaṃ. Samāpatti eva tesāṃ natthi anadhigatattā. Oḷārikasaṅkhārappavattiyā antamaso ākiñcaññāyatanasaṅkhārappavattiyāpi pattabbanti na akkhāyati tepi samatikkamitvā pattabbato. Saṅkhārānanti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. Avasesāti ito paraṃ sukhumabhāvo nāma natthīti sukhumabhāvāpattiyā avasesā. Tenāha - “bhāvanāvasena sabbasukhumabhāvaṃ pattā saṅkhārā”ti. Etanti nevasaññānāsaññāyatanānaṃ, pattabbaṃ nāma hoti tādīsasaṅkhārappattiyānaṃ tabbohārato. Saṅkhataṃ samecca sambhuyya paccayehi katattā.

25. “Ye te samaṇabrāhmaṇā sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti”ti vakkhamānattā sabuddhiyaṃ viparivattamāne ekajjhaṃ gahetvā, “tatrā”ti bhagavatā vuttanti āha - “tatrāti sattasu ucchedavādesu bhumma”nti. Uddhaṃ saranti uddhaṃ gataṃ sarantāti taṃ dassento āha “uddhaṃ vuccatī”tiādi. Sarantāti yattha patthenti na labhanti, taṃ jānantā. Āsattinti āsīsaṃ. Peccāti paraloke. Vāṇijūpamā viyāti bhavapariyāpannaphalavisesāpekkhāya paṭipajjanato. Sakkāyassa bhayāti santo kāyoti sakkāyo, paramatthato vijjamāno dhammasamūhoti katvā upādānakkhandhapañcakaṃ, tato bhāyanena. Mā khīyi mā parikkhayaṃ agamāsi. Mā osīdi mā heṭṭhā bhassi. Abbhanti ākāsaṃ mā undriyi mā bhijjitvā pati. Gaddulena baddho gaddulabaddho. Daḷhathambho viya khīlo viya ca sakkāyo dummocaniyato. Sā viya diṭṭhigatiko tassa anuparivattanato. Daṇḍako viya diṭṭhi chedanakaraṇāya asamatthabhāvakaraṇato. Rajju viya taṇhā bandhanato ca, ārammaṇakaraṇavasena samannāgamanavasena ca sambaddhabhāvato. Tena vuttaṃ - “diṭṭhidaṇḍake pavesitāya taṇhārajjuyā”ti.

26. Bhagavā attano desanāvīlāsena veneyyajjhāsayavasena uddesavasena pañceva saṅgahetvā yathuddesaṃ nigamento, “imāneva pañcāyatanānī”ti āha. Tattha dukkhassa nimittabhāvato diṭṭhigatānaṃ kāraṇatṭhena āyatanatthoti vuttaṃ - “imāneva pañca kāraṇānī”ti. Saññādivasena tīṇi ucchedavādoti cattāri bhājītāni. Itaraṃ pana diṭṭhadhammanibbānaṃ kuhiṃ pavitṭhaṃ? Sarūpato abhājītattā yathābhājitesu vādesu kattha antogadhanti pucchati. Uddese pana sarūpato gahitameva, “diṭṭhadhammanibbānaṃ vā paneke abhivadanti”ti. Itaro ekattasaññādivāde nānattasaññādivāde antogadhanti dassento “ekatta...pe...veditabba”nti āha yathāsukhañcetaṃ vuttaṃ. Paṭhamo hi diṭṭhadhammanibbānavādo nānattasaññādivāde antogadho, itare cattāro ekattasaññādivāde.

27. Atītakotṭhāsasaṅkhātanti atītaṃ khandhakotṭhāsasaṅkhātaṃ pubbantaṃ. Pubbe nivutthadhammavisayā kappanā idhādhippetā, tasmā atītakālavācako idha pubbasaddo, rūpādikhandhavinimuttañca kappanāvattu natthi, antasaddo ca kotṭhāsavācako. Tena vuttaṃ “atītakotṭhāsasaṅkhātaṃ pubbantaṃ kappetvā”ti.

“Kappetvā”ti ca tasmim pubbante taṇhāyanābhiniṣānaṃ samatthanaṃ pariniṭṭhāpanaṃ vadati. Sesampīti “pubbantānudiṭṭhī”ti evamādikaṃ. Pubbe vuttappakāraṇti “aparantānudiṭṭhino”tiādīsu vuttappakāraṃ. Ekekaṃ attāti āhito ahaṃmāno etthāti katvā, lokoti lokiyaṇti ettha puññapāpāni tabbipākā cāti katvā, taṃ taṃ gahaṇavisesaṃ upādāya paññāpanaṃ hotīti āha - “rūpādīsu aññataraṃ attāti ca lokoti ca gahetvā”ti. Sabbadābhāvena sassato. Amaro nicco dhuvoti tasseva vevacanāni. Maraṇābhāvena amaro, uppādābhāvena sabbakālaṃ vattanato nicco, thiraṭṭhena vikārābhāvena dhuvo, yathāhātīdinā yathāvuttamatthaṃ niddesapaṭisambhidāpālīhi vibhāveti. Ayañca attho “rūpaṃ attato samanupassati, vedanaṃ... saññaṃ... saṅkhāre... viññāṇaṃ attato samanupassati”ti imissā pañcavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena vutto. “Rūpavanta”ntiādikāya pana pañcadasavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena cattāro cattāro khandhe, “attā”ti gahetvā tadanñāṃ - “loko”ti paññapentīti ayampi attho labbhati, tathā ekaṃ khandhaṃ, “attā”ti gahetvā tadanñe “loko”ti paññapentīti evamettha attho daṭṭhabbo. Eeva nayoti iminā yathā “rūpādīsu aññataraṃ attāti ca lokoti ca gahetvā sassato...pe... dhuvo”ti attho vutto; evaṃ asassato anicco adhuvo ucchijjati vinassati na hoti paraṃ maraṇā; nicco ca anicco ca nevanicco nāniccoti evamādimatthaṃ atidisati.

Cattāro sassatavādāti lābhīvasena tayo, takkīvasena ekoti evaṃ cattāro. Pubbenivāsaññalābhī titthiyo mandapañño anekajāṭisatasahassamatthaṃ anussarati, majjhimaṃ dasa saṃvaṭṭavivaṭṭakappāni, tikkhapañño cattārīsa saṃvaṭṭavivaṭṭakappāni, na tato paraṃ. So evaṃ anussaranto attā ca loko cāti abhivadati. Takkī pana takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayappaṭibhānaṃ sassato attā ca loko cāti abhivadati. Tena vuttaṃ - “lābhīvasena tayo, takkīvasena ekoti evaṃ cattāro sassatavādā”ti. Eteneva ca adhiccasamuppattikavādo viya sassatavādo kasmā duvidhena na vibhattoti ce? Paṭikkhattatīti daṭṭhabbaṃ.

Ettha ca, “sassato attā ca loko cā”ti vāde ayamayuttatāvibhāvanā -yadi hi parena parikappito attā, loko vā sassato siyā, tassa nibbikāratāya purimarūpāvijahanato kassaci visesādhānassa kātuṃ asakkuṇeyyatāya ahitato nivattanatthaṃ hite ca paṭipattiatthaṃ upadeso eva nippayojano siyā sassatavādinō. Kathaṃ vā so upadeso pavattiyati vikārābhāvato; evaṃ attano ajaṭākāsassa viya dānādikiriyaṃ hiṃsādikiriyaṃ ca na sambhavati; tathā sukhassa dukkhassa ca anubhavananibandho eva sassatavādinō na yujjati kammabaddhābhāvato, jātiādīnaṃ asambhavato kuto vimokkho. Atha pana dhammamattaṃ tassa uppajjati ceva vinassati ca, yassa vasenāyaṃ kiriyaḍivohāroti vadeyya. Evampi purimarūpāvijahanena avatṭhitassa attano dhammamattanti na sakkā sambhāvetuṃ; te vā panassa dhammā avatthābhūtā tato aññe vā siyuṃ anaññe vā, yadi aññe, na tāhi tassa uppannāhipi koci viseso atthi. Yo hi karoti paṭisaṃvedeti cavati upapajjati cāti icchitaṃ. Tasmā tadavattho eva yathāvuttadoso, kiñca dhammakappanāpi niratthakā siyā. Atha anaññe, uppādivināsavantīhi avatthāhi anaññassa attano tāsāṃ viya uppādivināsasambhavāpattito kuto niccatāvakaṃ. Tāsampi vā attano viya niccatāti bandhanavimokkhānaṃ asambhavo evāti na yujjati eva sassatavādo; na cettha koci vādī dhammānaṃ sassatābhāve parisuddhaṃ yuttiṃ vattuṃ samattho atthi; yuttirahitañca vacanaṃ na paṇḍitānaṃ cittamārādhetīti viññūhi chaḍḍito evāyaṃ sassatavādoti.

Satta ucchedavādāti ettha te sarūpamattato heṭṭhā dassitā eva, tattha dve janā ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhanti lābhī ca alābhī ca. Tattha lābhī nāma dibbacakkhuññālābhī dibbena cakkhunā arahato cutiṃ disvā upapattiṃ apassanto. Yo vā puthujjanānampi cutimattameva daṭṭhuṃ sakkoti, pubbayogābhāvena parikammākaraṇena vā upapātaṃ daṭṭhuṃ na sakkoti. So “tattha tattheva attā ucchijjati”ti ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Alābhī - “ko paralokaṃ jānāti, ettako jīvaṇissayo, yāva indriyagocaro”ti attano dhītuyā hatthaggaṇhanakarājā viya kāmasukhagiddhatāya vā, “yathā rukkhapaṇṇāni rukkhato patitāni na paṭisandhiyanti, evaṃ sabbepi satta appaṭisandhikamaraṇameva gacchanti, jalabubbuḷakūpamā satta”ti takkamattavasena vā ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Tattha yaṃ heṭṭhā vuttaṃ - “manussattabhāve kāmāvacaradevattabhāve rūpāvacaradevattabhāve catubbidhaarūpattabhāve cavitvā satta ucchedapaññāpanavasena satta ucchedavādā kathitā”ti. Tattha yuttaṃ tāva purimesu tīsu vādesu “kāyassa bheda”ti vuttaṃ; pañcavokārabhavapariyāpannaṃ attabhāvaṃ ārabha pavattattā tesam vādānaṃ, na yuttaṃ catuvokārabhavapariyāpannaṃ attabhāvaṃ nissāya pavattesu catutthādīsu catūsu vādesu, “kāyassa bheda”ti vuttaṃ. Na hi arūpīnaṃ kāyo atthīti? Saccametaṃ, rūpabhāve pavattavohāreneva diṭṭhigatiko arūpabhāvepi kāyavohāramāropetvā āha “kāyassa bheda”ti. Yathā diṭṭhigatikehi diṭṭhiyo paññattā, tattheva bhagavā dassesīti. Arūpakāyabhāvato vā phassādidhammasamūhābhūte arūpattabhāve kāyaniddeso daṭṭhabbo.

Etthāha - “kāmāvacaradevattabhāvādiniravasesavibhavapatiṭṭhāpakānaṃ dutiyavādādīnaṃ yutto aparantakappikabhāvo anāgataddhavisayattā tesam vādānaṃ; na pana diṭṭhigatika-paccakkhabhūta-manussattabhāva-samucchedapatiṭṭhāpakassa paṭhamavādassa paccuppannavisayattā”ti. Yadi evaṃ yathā hi dutiyādivādānaṃ, purimapurimavādasaṅgahitasseva attano uttaruttarabhavopapattiyā samucchedanato yujjati aparantakappikatā, tathā ca “no ca kho, bho, ayaṃ attā ettāvatā sammā samucchinno hotī”tiādi vuttaṃ. Evaṃ anāgatasseva manussattabhāvasamucchedassa adhippetattā paṭhamavādassapi aparantakappikatā yujjati. Evaṃ sabbassapi pubbantato āgatassa ucchedapaññāpanavasena idha pubbantakappikesu desanā gatā. Ete ucchedavādā heṭṭhā aparantakappikesu desanā gatā. Ete ucchedavādā heṭṭhā aparantakappikesu tattha tattheva ucchijjati, na tato uddhaṃ pavatti atthīti dassanattamaṃ vuttā. Jalabubbuḷakūpamā hi sattāti tassa laddhi.

Idhāti pubbantakappikesu. Idheva manussattabhāvādi ke ucchijjati vinaṭṭhavināsavasena. Evaṃ anāgate anuppattidassanaparānaṃ ucchedavādānaṃ aparantakappikesu gahaṇaṃ; pubbantato pana āgatassa attano idheva ucchedadassanaparānaṃ pubbantakappikesu gahaṇaṃ. Ito paraṃ na gacchatīti pana idaṃ atthato āpannassa atthassa dassanaṃ. Sattesu saṅkhāresu ca ekaccasassatanti pavatto ekaccasassatavādo. So pana brahmakāyika-khiḍḍāpadosika-manopadosikattabhāvato cavitvā idhāgatānaṃ takkino ca uppajjanavasena catubbidhoti āha “cattāro ekaccasassatavādā”ti. “Saṅkhārekaccasassatikā”ti idaṃ tehi sassatabhāvena gayhamānānaṃ dhammānaṃ yathāsabhāvadassanavasena vuttaṃ, na panekaccasassatikamatadassanavasena. Tassa hi sassatābhimatam asaṅkhatamevāti laddhi. Tathā hi vuttaṃ brahmajāle - “cittanti vā manoti vā viññāṇanti vā ayaṃ attā nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tattheva ṭhassatī”ti. Na hi yassa bhāvassa paccayehi abhisāṅkhatabhāvaṃ paṭijānāti; tasseva niccadhuvādibhāvo anumattakena na sakkā paṭiññātuṃ. Etena,

“uppādavayadhuvatāyuttabhāvā siyā niccā, siyā aniccā, siyā na vattabbā”tiādinā pavattassa sattabhaṅgavādassa ayuttatā vibhāvitā hoti.

Tatthāyaṃ ayuttatāvibhāvanā - yadi, “yena sabhāvena yo dhammo atthīti vuccati, teneva sabhāvena so dhammo natthī”tiādinā vucceyya, siyā anekantavādo; atha aññena, siyā na anekantavādo; na cettha desantarādisambaddhabhāvo yutto vattum tassa sabbalokasiddhattā vivādābhāvato. Ye pana vadanti - “yathā suvaṇṇaghaṭe makuṭe kate ghaṭabhāvo nassati, makuṭabhāvo uppajjati, suvaṇṇabhāvo tiṭṭhatiyeva, evaṃ sabbabhāvānaṃ koci dhammo nassati, koci uppajjati, sabhāvo pana tiṭṭhati”ti. Te vattabbā - kiṃ taṃ suvaṇṇaṃ, yaṃ ghaṭe makuṭe ca avaṭṭhitaṃ? Yadi rūpādi, so saddo viya anicco, atha rūpādisamūho, samūho nāma sammutimattaṃ. Tassa vohāramattassa atthitā natthitā niccatā vā na vattabbā. Tassa paramatthasabhāvena anupalabbhanatoti anekantavādo na siyā. Dhammā ca dhammito aññe vā siyum anaññe vā. Yadi aññe, na tesam aniccatāya dhammī anicco aññattā. Na hi rūpā cakkhuvīññāṇaṃ aññattā, na ca rūpe cakkhuvīññāṇasaddo hoti; kiñca dhammakappanāpi niratthikā siyā dhammino niccāniccatāya asijjhanato atha anaññe; uppādavīnāsavantehi anaññassa dhammino tesam viya uppādavīnāsasabbhāvato kuto niccatāvakāso, tesampi vā dhammino viya niccatāpatti siyā. Apica niccāniccanavattabbarūpo attā ca loko ca paramatthato vijjamānatāpaṭijānanato yathā niccādīnaṃ aññataraṃ rūpaṃ, yathā vā dīpādayo. Na hi dīpādīnaṃ udayabbayasabhāvānaṃ niccāniccanavattabbasabhāvatā sakkā vattum jīvassa niccādīsu aññataraṃ rūpaṃ viyāti evaṃ sattabhaṅgassa viya sesabhaṅgānampi asambhavoyevāti sattabhaṅgavādassa ayuttatā veditabbāti.

Ettha ca, “issaro nicco, aññe sattā aniccā”ti evaṃ pavattavādā sattekaccasassatavādā; seyyathāpi issaravādādayo. “Paramāṇavo niccā dhuvā, dviaṇukādayo aniccā”ti evaṃ pavattavādā saṅkhārekaccasassatavādā; seyyathāpi kaṇādavādādayo. Nanu ca “ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā”ti; etasmiṃ vāde cakkhādīnaṃ asassatatāsanīṭṭhānaṃ yathāsabhāvāvabodho eva, tayidaṃ kathaṃ micchādassananti, ko evamāha - “cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanīṭṭhānaṃ micchādassana”nti? Asassatesuyeva pana kesañci dhammānaṃ sassatabhāvābhiniveso idha micchādassanaṃ; tena pana ekavāre pavattamānena cakkhādīnaṃ asassatabhāvāvabodho vidūsito saṃsaṭṭhabhāvato; visasaṃsaṭṭho viya sappimaṇḍo sakiccakāraṇāsamattatāya sammādassanapakkhe ṭhapetabbataṃ nārahati. Atha vā asassatabhāvena nicchitāpi cakkhuādayo samāropita jīvasabhāvā eva diṭṭhigati kehi gayhantīti tadavabodhassa micchādassanabhāvo na sakkā nivāretum. Tathā hi vuttaṃ brahmajāle - “cakkhūti vā...pe... kāyoti vā ayaṃ me attā”tiādi. Evañca katvā asaṅkhatāya saṅkhatāya ca dhātuyā vasena yathākkamaṃ ekacce dhammā sassatā; ekacce asassatāti evaṃ pavatto vibhajjavādopi ekaccasassatavādo āpajjatīti evaṃpakārā codanā anokāsā hoti aviparītadhammasabhāvasamapaṭipattibhāvato.

Na maratīti amarā. Kā sā? “Evanti me no”tiādinā nayena pariyantarāhitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ca vācā ca, amarāya diṭṭhiyā vācāya vividho khepoti amarāvikkhepo. So etassa atthīti amarāvikkhepo. Atha vā amarāti ekā macchajāti, sā ummujjananimujjanādivasena udake sandhāvamānā gāhaṃ na gacchati; evamevaṃ ayampi vādo ito cito ca sandhāvati, gāhaṃ nāgacchatīti amarāvikkhepo, so eva amarāvikkhepiko. Svāyaṃ vādo musāvādaanuyogachandarāgamohahetukatāya catudhā pavattoti āha - “cattāro

amarāvikkhepikā vuttā”ti. Nanu cettha catubbidhopi amarāvikkhepiko kusalādi-
 dhamme paralokattikādīni ca yathābhūtaṃ anavabujjhamāno, tattha tattha pañhaṃ
 puṭṭho pucchāya vikkhepanamattaṃ āpajjatīti tassa kathaṃ diṭṭhigatikabhāvo. Na hi
 avattukāmassa viya pucchitamattaṃ ajānantassa vikkhepakaraṇamattena
 diṭṭhigatikatā yuttāti? Na hevaṃ pucchāvikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā
 icchitā, atha kho micchābhinivesena. Sassatavasena micchābhiniviṭṭhoyeva hi
 mandabuddhitāya kusalādidhamme paralokattikādīni ca, yāthāvato appaṭipajjamāno
 attanā aviññātassa atthassa paraṃ viññāpetuṃ asamatthatāya musāvādādibhayena
 ca vikkhepaṃ āpajjatīti. Tathā hissa vādassa sassatadiṭṭhisāṅgaho vutto. Atha vā
 puññapāpānaṃ, tabbipākānañca anavabodhena, asaddahanena ca, “tabbisayāya
 pucchāya vikkhepakaraṇaṃyeva yuttaṃ sundarañcā”ti, khantiṃ ruciṃ uppādetvā
 abhinivisantaṃ uppannā visuṃyevakā esā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti daṭṭhabbā.
 Tathā ceva vuttaṃ - “pariyantarāhitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā cā”ti. Kathaṃ
 panassā sassatadiṭṭhisāṅgaho? Ucchedavasena anabhinivesato. “Natthi koci
 dhammānaṃ yathābhūtaṃ vivādabahulattā lokassa; ‘evameva’nti pana
 saddantarena dhamme nijjhānanā anādikālikā loke”ti gāhavasena sassatalesopettha
 labbhatiyeva.

Amati gacchati ettha sabhāvo osānanti anto, mariyādo, so etassa atthīti antavā.
 Tenāha “sapariyanto”ti. Avaḍḍhitakasiṇassa puggalassa evaṃ hotīti yojanā.
 Dutiyavādo “anantavā loko”ti vādo. Tatiyavādo “antavā ca anantavā cā”ti vādo.
 Catutthavādo “nevantavā nānantavā”ti vādo. Ete eva cattāro vādino sandhāya
 brahmajāle - “antānantikā antānantam lokassa paññāpenti catūhi vatthūhi”ti vuttaṃ.
 Tattha yuttaṃ tāva purimānaṃ tiṇṇaṃ vādīnaṃ antattañca anantattañca
 antānantattañca ārabba pavattavādattā antānantikattaṃ. Pacchimassa pana
 tadubhayapaṭisedhavasena pavattavādattā kathamantānantikattanti?
 Tadubhayapaṭisedhavasena pavattavādattā eva. Yasmā paṭisedhavādopi
 antānantavisayo eva taṃ ārabba pavattattā. Apare āhu - “yathā tatiyavāde
 sambhedavasena etasseva antavantatā anantatā ca sambhavati, evaṃ takkīvādepi
 kālabhedavasena ubhayasambhavato aññamaññapaṭisedhena ubhayaññeva vuccati.
 Kathaṃ? Antavantatāpaṭisedhena hi anantatā vuccati, anantatāpaṭisedhena ca
 antavantatā, antānantānañca tatiyavādabhāvo kālabhedassa adhippetattā. Idaṃ
 vuttaṃ hoti yasmā ayaṃ lokasaññito attā jhāyīhi adhigatavisesehi ananto kadāci
 sakkhi diṭṭho anusuyyati; tasmā nevantavā. Yasmā pana tehi eva kadāci antavā
 sakkhi diṭṭho anusuyyati, tasmā na pana anantavā”ti. Yathā ca anussutitakkīvasena,
 evaṃ jātissaratakkiādīnañca vasena yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ. Ayañhi takkiko
 avaḍḍhitabhāvapubbakattā paṭibhāganimitānaṃ vaḍḍhitabhāvassa
 vaḍḍhitakālavasena apaccakkhakāritāya anussavādimatte ṭhatvā - “nevantavā”ti
 paṭikkhipati, avaḍḍhitakālavasena pana “nānanto”ti. Na pana
 antavantatānantatānaṃ accantamabhāvena yathā taṃ “nevasaññīnāsaññī”ti,
 avassañca etaṃ evaṃ viññātabbaṃ, aññathā vikkhepapakkhaṃyeva bhajeyya
 catutthavādo. Na hi antavantatānantatā tadubhayavinimutto attano pakāro atthi,
 takkīvādī ca yuttimaggaṃ, kālabhedavasena ca tadubhayampi ekasmiṃ na na
 yujjatīti. Anantaracatukkanti ekattasaññīti āgatasaññīcatukkaṃ.

Ekantasukhīti ekanteneva sukhī. Taṃ panassa sukhaṃ dukkhena avomissaṃ hotīti
 āha “nirantarasukhī”ti. Ekantasukhamevāti idaṃ sukhabahulataṃ sandhāya vuttaṃ.
 Atītāsu sattaṃ jātīsūti idaṃ tato paraṃ jātissaraññaṇena anussarituṃ na sakkāti

katvā vuttaṃ. Tādisamevāti sukkhasamaṅgimeva attabhāvaṃ. “Evaṃ sukkhasamaṅgī”ti taṃ anussarantassa jātissarassa atītajātiyampi idha viya dukkhaphuṭṭhassa taṃ anussarantassa.

Sabbesampīti lābhīnaṃ takkīnaṃpi. Tathāti iminā “sabbesampī”ti idaṃ padaṃ ākaḍḍhati. Kāmāvacaraṃ nāma adukkhamasukhaṃ anuḷāraṃ avibhūṭanti āha “catutthajjhānavasenā”ti. Catutthajjhānaṃ kāraṇabhūtaṃ etassa atthi, tena vā nibbattanti catutthajjhānikaṃ. Majjhataṇhāni majjhataṇhābhūṭassa majjhataṇhavedanābahulassa. Majjhataṇhābhūṭatṭhānameva attano majjhataṇhāpattameva bhūtapubbaṃ anussarantassa. Ekaccasassatikāti ekaccasassatavādino vuttā. Puggalādhīṭṭhānena hi ekaccasassatikā. Esa nayo sesesupi. Adhiccasamuppannavādo sassatavādasamuddiṭṭhoti katvā “dve adhiccasamuppannikā”ti ca vuttaṃ.

28. Diṭṭhuddhāraṇti yathāvuttānaṃ diṭṭhīnaṃ apiyyāṇikabhāvadassanavasena paduddharaṇaṃ. Paccattaṃyeva ñāṇanti aparappaccayaṃ attaniyeva ñāṇaṃ. Taṃ pana attapaccakkhaṃ hotīti āha “paccakkhañña”nti. Suvaṇṇassa viya dosāpagamena upakkilesavigamena ñāṇassa visuddhanti āha “parisuddhanti nirupakkilesa”nti. Kilesandhakāravigamato sappabhāsamujjalameva hotīti vuttaṃ - “pariyodātanti pabhassara”nti bāhirasamayasmimpi honti jhānassa samijjhanato. Mayamidaṃ jānāmāti “sassato attā ca loka ca idameva saccaṃ moghamañña”nti ca micchāgāhavasena aññābhāgameva paribrūhetvā tato eva yathāgahitaṃ gāhaṃ sandhāya - “mayamidaṃ atthaṃ tattha jānāmā”ti evaṃ tattha micchāgāhe avijjamānaṃ ñāṇakoṭṭhāsaṃ otārentiyeva anuppavesentiyeva. Na taṃ ñāṇaṃ, micchādassanaṃ nāmetaṃ, kiṃ pana taṃ micchādassanaṃ nāma? Sassato attā ca loka cātiadinā micchābhinivesabhāvato. Tenāha “tadapi...pe... attho”ti. Yaṃ taṃ diṭṭhiyā upanissayabhūtaṃ ñāṇaṃ, taṃ sandhāyāha - “jānanamattalakkhaṇattā ñāṇabhāgamattamevā”ti. Ñāṇampi hi diṭṭhiyā upanissayo hotiyeva lābhino itarassa ca tathā tathā micchābhinivesato. Anupātivattanato anatikkamanato. Asādhāraṇato na upātivattanti etenāti anupātivattanaṃ, tato. Upādānapaccayatoti upādānassa paccayabhāvato. Etena phalūpacāreneva upādānamāha. Yadi brahmajāle āgatā sabbāpi diṭṭhiyo idha kathitā honti, evaṃ sante idaṃ suttaṃ brahmajālasuttena ekasadisanti āha - “brahmajāle panā”tiādi. “Aññatra rūpaṃ aññatra vedanā sakkāyaṃyeva anuparidhāvanti”ti vacanato idha sakkāyadiṭṭhi āgatā. Brahmajālaṃ kathitameva hoti tattha āgatānaṃ dvāsaṭṭhiyāpi diṭṭhīnaṃ idhāgatattā. Sassatucchedābhiniveso attābhinivesapubbako, “attā sassato attā ucchedo”ti pavattanato.

30. Dvāsaṭṭhi...pe... dassetunti kathamaṃ paṇāyamattho “idha, bhikkhave, ekacco”’tiā dipaḷiyā dassito hotīti? Appahīnasakkāyaditṭhikassa pubbantāparantaditṭhiupādiyanajotanato. Pariccāgenāti vikkhambhanena. Catutthajjhānanirodhā tatiyajjhānaṃ upasampajja viharatīti ettha na parihīnacatutthajjhānassa tatiyajjhānaṃ bhavati, tatiyajjhānā vuṭṭhitassa pana catutthajjhānā vuṭṭhitassa ca tatiyaṃ paṭilomanayena sambhavati. Tenāha “ayaṃ panetthā”’tiādi. Evaṃsampadamidaṃ veditabbanti “pavivekā pīti nirujjhatī”’ti idaṃ, “nirāmisasukhassanirodhā”’ti ettha viya vuṭṭhānanirodhavasena vuttanti veditabbanti attho. Hīnajjhānapariyādānakadomanassanti nīvaraṇasahagatadomanassamāha. Tañhi jhānapariyādānakaraṃ. Kammanīyabhāvoti samāpattiṃ patto viya samāpattisamāpajjanabhāve kammakkhamabhāvo. Somanassavidhurattā domanassam viyāti domanassanti vuttam. “Uppajjati pavivekā pīti”’ti puna vuttā pīti

jhānadvayapīti. Yaṃ ṭhānaṃ chāyā jahatīti yaṃ padesaṃ ātapena abhibhuyyamānaṃ chāyā jahati. Tattha ātape chāyāti padesena ātapasaññitānaṃ bhūtasāṅkhatānaṃ pahānaṭṭhānamāha. Tenāha “yasmaṃ ṭhāne”tiādi.

31. Nirāmisam sukhanti tatiyajjhānasukhaṃ dūrasamussāritakāmāmisattā.

32. Adukkhamasukhanti catutthajjhānavedanaṃ, na yaṃ kiñci upekkhāvedanaṃ.

33. Niggahaṇoti mamaṃkārabhāvena kiñcapi agaṇhanto. Nibbānassa sappāyanti nibbānādhigamassa, nibbānasseva vā avilomavasena ekantikupāyatāya sappāyaṃ. Tenāha “upakārabhūta”nti. Sabbatthāti sabbesu tebhūmakadhammesu. Etanti etaṃ yathāvuttasamathabhāvanāya kilesānaṃ vikkhambhanaṃ. Sabbattha nikantiyā asukkhāpitattā kathaṃ nibbānassa upakārapaṭipadā nāma jātaṃ? Na jāyate vātyadhippāyo. Sabbatthāti pubbantānudiṭṭhiādi ke sabbasmiṃ. Aggaṇhanavasenāti taṇhāgāhena aggaṇhanavasena. Yattha hi taṇhāgāho vimocito, tattha diṭṭhimānaggāhā sukkhā viya honti tadekaṭṭhabhāvato. Tādisassa nibbānagāmini paṭipadā eva āsanne, na dūre. Tena vuttaṃ - “upakārapaṭipadā nāma jāta”nti. Tādisassa ca santohamasmītiādikā samanupassanā adhimānapakkhe tiṭṭhatīti āha - “abhivadatīti abhimānena upavadatī”ti. Idameva upādiyatīti niyamābhāvato “aṭṭhārasavidhampī”ti vuttaṃ. Sesapadepi eseva nayo. Diṭṭhupādāne sati sesaupādānasambhavo avuttasiddhoti tadeva uddhaṭaṃ.

Se āyatane veditabbeti nirodhassa kāraṇaṃ nibbānaṃ veditabbaṃ. Dvinnaṃ āyatanānanti cakkhāyatanādīnaṃ dvinnaṃ āyatanānaṃ. Paṭikkhepena nibbānaṃ dassitaṃ veneyyajjhāsayavasena.

Na gādhātīti na patitṭhātīti. Atoti asmā nibbānā. Sarāti taṇhā. Saṅkhārapaṭikkhepenāti saṅkhārekadesabhūtānaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ paṭikkhepena.

Viññāṇanti viṣiṭṭhena ñāṇena jānitabbaṃ. Tato eva anidassanaṃ acakkhuviññeyyaṃ anindriyagocaraṃ. Anantanti antarahitaṃ, niccanti attho. Sabbato pabhanti kilesandhakārābhāvato ca samantato pabhassaraṃ. “Sabbato papa”nti vā pāṭho, sabbato patatitṭhanti attho. Cattārīsakammaṭṭhānasaṅkhātehi titthehi otaritvā anupavisitabbaṃ amatasaranti vuttaṃ hoti. Anupādā kañci dhammaṃ aggaṇhetvā vimuccanti etthāti anupādāvimokkho, nibbānaṃ. Anupādā vimuccati etenāti anupādāvimokkho, aggamaggo. Anupādāvimokkhantikatāya pana arahattaphalaṃ anupādāvimokkhoti vuttaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Pañcattayasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Kintisuttavaṇṇanā

34. Bhavoti paritto. Abhavoti mahanto. Vuddhiattho hi ayaṃ a-kāro, “saṃvarāsaṃvaro, phalāphala”ntiādīsu viya, tasmā bhavābhavaḥetūti khuddakassa mahantassa vā bhavassa hetu, taṃ paccāsīsamānoti attho. Tenāha - “tasmiṃ tasmiṃ bhava sukhaṃ vedissāmī”tiādi.

35. Lokuttarabodhipakkhiyadhamme uddissa puthujjanānaṃ vivādo sambhavatīti āha - “lokiyalokuttarāva kathitā”ti. Lokiyāpi hi bodhipakkhiyadhammā lokuttaradhammādhigamassa āsanna kāraṇattā visesakāraṇanti yāva aññehi lokiyadhammehi abhivisiṭṭhoti katvā, “imesu sattatiṃsabodhipakkhiyadhammesū”ti avisesena vuttaṃ. Atthato nānaṃ hotīti atthato bhedo hoti

bodhipakkhiyadhammānaṃ samadhigatattā. Na hi kāyādayo bhāvetabbā, satiyeva pana bhāvetabbāti. Byañjanato nānaṃ bhedaṃ. Imināpi kāraṇenāti imāyapi yuttiyā. Idāni taṃ yuttiṃ dassento - “atthañca byañjanañcā”tiādimāha. Tattha samānetvāti suttantarato samānetvā, suttantarapadehi ca samānetvā. Aññathāti aññato, bhūtato apagataṃ katvāti attho. Micchā ropitabhāvoti ayāthāvato ṭhapitabhāvo. Atthañca byañjanañca viññāpanakāraṇamevāti aviparītattassa saddassa ca bujjanahetutāya.

37. Idha dhammavinayaṭṭhāne satiyeva satipaṭṭhānanti gahitā, atthato sameti nāma yāthāvato atthassa gahitattā. Asabhāvaniruttibhāvato byañjanato nānattanti taṃ liṅgabhedena vacanabhedena ca dassento, “satipaṭṭhānoti vā satipaṭṭhānāti vā micchā ropethā”ti āha. Appamattakanti aṇumattaṃ sallahukamaṃ, na garutaraṃ adhanitaṃ katvā vattabbampi dhanitaṃ ghosavantaṃ katvā ropite vuttadosābhāvatoti tenāha - “nibbutiṃ pattuṃ sakkā hotī”ti.

Byañjanassa micchāropanaṃ na visesantarāyakaraṃ hotīti ñāpanatthaṃ, catusu maggesu pañhaṃ kathetvāva parinibbuto. Suttantabyañjanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ - “appamattakam kho panā”ti.

38. Atha catutthavāre vivādo kasmā jāto? Yāvatā nesaṃ vacanaṃ atthato ceva sameti byañjanato cāti adhippāyo. Saññāya vivādoti kiñcāpi sameti atthato ceva byañjanato ca, saññā pana nesaṃ avisuddhā, tāya saññāya vasena vivādo jātoti dassento “aha”ntiādimāha. Ahaṃ satipaṭṭhānanti vadāmi, ayaṃ satipaṭṭhānoti vadatīti evaṃ tesam ñāṇaṃ hotīti imamatthaṃ, “eseva nayo”ti iminā atidisati.

39. Na codanatthāya vegāyitabbanti sīghaṃ sīghaṃ na codanā kātabbāti attho. Tasmāti yasmā ekacco kodhanabhāvena evaṃ paṭipphari, tasmā. Anādānadiṭṭhī ādiyitvā anabhinivisanato anādānadiṭṭhī adalḥaggāhī. Pakkhipanto viyāti gillitvā pakkhipanto viya.

Upaghātoti cittappaghāto pharasupaghāto viya. Vaṇaghaṭṭitassa viyāti vaṇe ghaṭṭitassa viya dukkhuppatti cittadukkhuppatti. Dve vāre vatvāpi visajjētī suppaṇissaggi evaṃ pageva coditamatte vissajjeti ceti adhippāyo. Kathanavasena ca kāyacittakilamatho. Evarūpoti sahasā avissajjentena codakassa vihesāvādo hutvāpi akkodhanādisabhāvo.

Upekkhāti sakena kammena paññāyissatīti tasmim puggale ajjuhekkhaṇā. Upekkhaṃ atimaññati nāma tassa anācārassa anajjuhekkhaṇato.

40. Vacanasañcāroti pesuññavasena aññathāvacanupasaṃhāro. Diṭṭhipaḷāsoti yugaggāhavasena laddhi. Sā pana cittassa anārādhanīyabhāvo satthucittassa anārādhakabhāvo. Kalahoti adhikaraṇupādavasena pavatto viggaho bhaṇḍanassa pubbabhāgo.

Yena kāraṇenāti yena dhammena satthusāsanena. Tameva hi sandhāya vadati - “dhammoti sāraṇīyadhammo adhippeto”ti. Etthāti “dhammassa cānudhamma”nti ettha. Dhammoti sambuddhassa tassa tathā pavattaṃ byākaraṇaṃ yathā vivādāpannā saññattiṃ gacchanti. Tenāha - “tesaṃ bhikkhūnaṃ saññattikaraṇa”nti. Tadeva byākaraṇaṃ anudhammoti bhikkhunā vuccamāno anupavatto dhammo. Tenāha - “tadeva byākaroti nāmā”ti. Kocīti yo koci. Sahadhammiko sakāraṇo. Aññattho ayaṃ kim saddoti āha “añño”ti. Assāti vuttanayena paṭipannabhikkhuno, tassa paṭipatti na kenaci garahaṇīyā hotīti attho. Sesaṃ sabbaṃ suviññeyyameva.

4. Sāmagāmasuttavaṇṇanā

41. Dvedhikajātāti jātadvedhikā sañjātabhedā. Dvejajahātāti duvidhabhāvaṃ pattā. Bhaṇḍanti paribhāsanti etenāti bhaṇḍanaṃ, viruddhacittatā. Tanti bhaṇḍanaṃ. Dhammavinayanti pāvacaṇaṃ. Vitujjantā mukhasattīhi. Sahitaṃ meti mayhaṃ vacanaṃ sahitaṃ siliṭṭhaṃ pubbāparasambandhaṃ atthayuttaṃ. Tenāha “atthasaṃhita”nti. Adhiciṇṇanti āciṇṇaṃ. Viparāvattanti virodhadassanavasena parāvattitaṃ, parāvattaṃ dūsitanti attho. Tenāha - “cirakālavasena...pe... nivatta”nti. Pariyesamāno cara, tattha tattha gantvā sikkhāhīti attho. Sace sakkosi, idānimeva mayā veṭhitadosaṃ nibbeṭhehi. Maraṇamevāti aññamaññaghātavasena maraṇameva.

Nāṭaputtassa imeti nāṭaputtiyā. Te pana tassa sissāti āha “antevāsikesū”ti. Purimapaṭipattito paṭinivattanaṃ paṭivānaṃ, taṃ rūpaṃ sabhāvo etesanti paṭivānarūpā. Tenāha “nivattanasabhāvā”ti. Kathanaṃ atthassa ācikkhanaṃ. Pavedanaṃ tassa hetudāharaṇāni āharitvā bodhanaṃ. Na upasamāya saṃvattatīti anupasamasamvattanaṃ, tadeva anupasamasamvattanikaṃ, tasmīṃ. Samussitaṃ hutvā patiṭṭhāhetubhāvato thūpaṃ patiṭṭhāti āha - “bhinnathūpeti bhinnapatiṭṭhe”ti. Thūpoti vā dhammassa niyyānabhāvo veditabbo, aññadhamme abhibhuyya samussitaṭṭhena. So nigaṇṭhassa samaye kehici abhinnasammatopi bhinnō vinaṭṭhoyeva sabbena sabbhaṃ abhāvatoti bhinnathūpo. So eva niyyānabhāvo vaṭṭadukkhato muccitukāmānaṃ paṭisaraṇaṃ, taṃ ettha natthīti appaṭisaraṇo, tasmīṃ bhinnathūpe appaṭisaraṇeti evamettha attho veditabbo.

Ācariyappamāṇanti ācariyamuṭṭhi hutvā pamāṇabhūtaṃ. Nānānīhārenāti nānākārena. “Vivādo na uppajjī”ti vatvā tassa anuppattikāraṇaṃ dassento, “satthā hi...pe... avivādakāraṇaṃ katvāva parinibbāyī”ti vatvā taṃ vivarituṃ “bhagavatā hī”tiādi vuttaṃ. Patiṭṭhā ca avassayo ca, “ayaṃ dhammo ayaṃ vinayo idaṃ satthusāsana”nti vinicchayane mahāpadesā, pañhabyākaraṇāni ca, yasmā tesu patiṭṭhāya te avassāya dhammavinayadharā ca nicchayaṃ gacchanti. Tathā hi suttantamahāpadesato vinaye kenaci pucchito attho catunnaṃ pañhabyākaraṇānaṃ vasena suvinicchitarūpo, tasmā dhammavinayo idha satthu kiccaṃ kātuṃ sakkotīti āha - “tenevā”tiādi, tasmā ulārāya desanāya bhājananti adhippāyo.

42. Paṭipaviṭṭhaṃ katvā āharitabbato, saccaṃ kāritabbato pābhataṃ mūlanti āha - “kathāpābhata”nti, dhammakathāya mūlakāraṇanti attho. Yesaṃ vasena vivādo uppanno, teyeva adhammavādino, tesam tāva so ahitāya dukkhāya saṃvattatu, tato aññesaṃ devamanussānaṃ kathanti, codanā paramparāya saṃkilesavatthubhāvatoti parihāro. Tenāha - “kosambakakkhandhake viyā”tiādi.

43. Abhiññā desitāti abhivisiṭṭhāya paññāya jānitvā bodhitā. Patissayamānarūpāti apadissa patissayamānā garukavasena nissayamānasabhāvā. Tenāha - “upanissāya viharantī”ti, garutaraṃ nissayaṃ katvā viharantīti attho. Parivāre paññattānīti, “ājīvahetu ājīvakāraṇā”ti, evaṃ niddhāretvā parivārapāḷiyaṃ āsaṅkaravasena ṭhapitāni. “Evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyā”ti vibhaṅgapāṭhavaseneva hi tāni bhagavatā paññattāni. Tāni ṭhapetvā sesāni sabbasikkhāpadāni adhipātīmokkhaṃ nāmāti, idaṃ gobalībaddaṇāyena vuttanti daṭṭhabbaṃ tesampi adhipātīmokkhabhāvato.

Tatrāyaṃ nayoti tasmim suppapahanāya appamattakabhāve ayaṃ vakkhamāno. Tānīti paṇītabhojanāni. Yo kocīti bhikkhu vā bhikkhunī vā. Dukkaṭavattthukanti yaṃ kiñci dukkaṭāpattivattthukaṃ. Tenāti suppapahanabhāvena mūlāpattivītikamassa aṇumattatāya.

Pubbabhāgamagganti lokiyamaggaṃ. Tatrāti tasmim pubbabhāgamaggaṃ nissāya vivāduppāde. Obhāsaññanti obhāsassa uppattihetubhūtaṃ ñāṇaṃ. Tattha pana so maggasaññibhāvena maggo ca catubbidhoti sutattā, “paṭṭhamamaggo nāmā”tiādimāha. Evanti evaṃ asandiddhaṃ aparisaṅkitaṃ pariccattaṃ katvā kammaṭṭhānaṃ kathetuṃ na sakkoti.

Cetiyam na diṭṭhanti tassa kataṃ thūpaṃ vadati. Nindiye puthujjanabhāve ṭhitaṃ pāsamsaṃ ariyabhāvaṃ āropetvā taṃ micchāladdhiṃ abhinivissa paggayha voharaṇato saggopi maggopi vāritoyevāti. Vuttañhetam -

“Yo nindiyam pasamsati, taṃ vā nindati yo pasamsiyo;
Vicināti mukhena so kaliṃ, kalinā tena sukhaṃ na vindatī”ti.

“Khaṇeneva arahattaṃ pāpuṇituṃ samatthakammaṭṭhānakathaṃ ācikkhissāmi”ti hi iminā tattha kohaññampi dissati; itaresu pana vattabbameva natthi. Uppāṭetvāti uddharitvā. “Atha te bhikkhū”tiādi sesaṃ nāma. “Amataṃ te paribhuñjanti, ye kāyagatāsatiṃ paribhuñjanti”ti vacanaṃ duggahitaṃ gaṇhāpetvā, “ettāvatā vo amataṃ paribhuttaṃ nāma bhavissati”ti āha.

44. Evanti ākāralakkhaṇametam, na ākāranīyamaṇaṃ. Tena imināva kāraṇena ca yo vivādo uppajjeyyāti vuttaṃ hoti. Garusmiṃ garūti pavattaṃ cittaṃ garuvisayattā taṃsahacaritattā garu, tassa bhāvo gāravaṃ, garukaraṇaṃ, taṃ ettha natthīti agāravo. Tenāha “gāravavirahito”ti. Garussa gāravavasena patissayanaṃ patissoti vuccati nīcavuttitā, tappaṭipakkhato appatissoti āha - “appatissayo anīcavuttī”ti. Ettha yathāyaṃ puggalo satthari agāravo nāma hoti, taṃ dassetuṃ, “ettha panā”tiādi vuttaṃ. Tattha tīsukālesu upaṭṭhānaṃ na yātītiādi samudāyakittanaanavasesadassanaṃ, avayavato pana agāravasiddhi yathā taṃ sāmāññato sikkhāpadasamādānaṃ tabbiseso bhedo. Esa nayo sesesupi.

Sakkaccaṃ na gacchatīti ādaravasena na gacchati. Saṅghe katoyeva hoti saṅghapariyāpannattā tassa, yathā saṅghaṃ uddissa dinnaṃ ekena bhikkhunā paṭiggahitaṃ saṅghassa dinnameva hoti. Aparipūrayamānova sikkhāya agāravo. Tenāha bhagavā - “sikkhāya na paripūrakārī”ti. Attano parisāya uppannaṃ vivādamūlaṃ visesato attanā vūpasametabbato attano ca anattāhāvahato “ajjhatta”ntveva vuttaṃ. Esa nayo bahiddhāti etthāpi.

46. Chaṭṭhānānīti chamūlāni. Yathā samanavasena samathānaṃ vivādādīsu adhikattubhāvo, evaṃ vivādādīnaṃ tehi adhikattabbatāpīti āha - “vūpasamanattāya...pe... adhikaraṇānī”ti. Tena adhikaraṇasaddassa kammaṭṭhataṃ āha. Samathā vā samanavasena adhikarīyanti etthāti adhikaraṇāni, vivādādayo.

Vivādo uppannamattova hutvā parato kakkhaḷatthāya saṃvattanato yaṃ vatthum nissāya paṭhamaṃ uppanno vivādānusārena mūlakaṃ viya anubandharogo tameva tadaññaṃ vā vatthum katvā pavaḍḍhanto vivādādhikaraṇaṃ patvā upari vaḍḍhati

nāma, anuvādāpattikiccādhikaraṇaṃ patvā vivādassa ca vaḍḍhanaṃ pākaṭameva. Tena vuttaṃ - “cattāri adhikaraṇāni patvā upari vaḍḍhanto so vivādo”ti. Uppannānaṃ uppannānanti uṭṭhitānaṃ uṭṭhitānaṃ. Samathatthanti samanattthaṃ.

Aṭṭhārasahi vatthūhīti lakkhaṇavacanametthaṃ yathā “yadi me byādhī dāheyyuṃ. Dātabbamidamosadha”nti, tasmā tesu aññatarena vivadantā, “aṭṭhārasahi vatthūhi vivadanti”ti vuccanti. Upavadanāti akkoso. Codanāti anuyogo.

Adhikaraṇassa sammukhāva vinayanato sammukhāvinayo. Sannipatitaparīsāya dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya yebhuyyasikakammassa karaṇaṃ yebhuyyasikā. Kārakasaṅghassa sāmaggivasena sammukhībhaṃ, na yathā tathā kārakapuggalānaṃ sammukhatāmatthaṃ. Bhūtatāti tacchatā. Saccapariyāyo hi idha dhamma-saddo “dhammavādī”tiādīsu viya. Vineti etenāti vinayo, tassa tassa adhikaraṇassa vūpasamāya bhagavatā vuttavidhi, tassa vinayassa sammukhatā vinayasammukhatā. Vivādavatthusaṅkhāte atthe paccatthikā atthapaccatthikā, tesam atthapaccatthikānaṃ. Saṅghasammukhatā parihāyati sammatapuggaleheva vūpasamanato.

Nanti vivādādhikaraṇaṃ. “Na chandāgatiṃ gacchatī”tiādīnaṃ vuttaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ. Guḷhakādīsū alajjussannāya parīsāya guḷhako salākaggāho kātabbo; lajjussannāya vivaṭako, bālussannāya sakaṇṇajappako. Yassā kiriyāya dhammavādino bahutarā, sā yebhuyyasikāti āha - “dhammavādīnaṃ yebhuyyatāyā”tiādī.

Evam vinicchitanti āpattiṃ dassetvā ropanavasena vinicchitaṃ, paṭikammaṃ pana āpattādhikaraṇasamathe parato āgamissati. Na samaṇasārappaṃ assāmaṇakaṃ, samaṇehi akātabbaṃ, tasmim. Ajjhācāre vītikkamesati. Paṭicaratoti paṭicchādentassa. Pāpussannatāya pāpiyo, puggalo, tassa kātabbakammaṃ tassapāpiyasikaṃ.

Sammukhāvinayeneva vūpasamo natthi paṭiññāya, tathārūpāya khantiyā vā vinā avūpasamanato. Etthāti āpattidesanāyaṃ. Paṭiññāte āpannabhāvādi ke karaṇakiriyā, “āyatiṃ saṃvareyyāsī”ti, parivāsadānādivasena ca pavattaṃ vacīkammaṃ paṭiññātakaraṇaṃ.

Yathānurūpanti “dvīhi catūhi tihi ekenā”ti evaṃ vuttanayena yathānurūpaṃ. Etthāti imasmiṃ sutte, etasmiṃ vā samathavicāre. Vinicchayanayoti vinicchaye nayamattaṃ. Tenāha “vitthāro panā”tiādī.

47. Saṅkhepatova vutto, na samathakkhandhake viya vitthārato. Tathāti iminā “dhammā”ti padaṃ ākaḍḍhati, ettha iti-saddo ādiattho, evamādinā iminā pakārenāti vāti vuttaṃ hoti. Bodhipakkhiyadhammānaṃ ekantānavajjabhāvato natthi adhammabhāvo, bhagavato desitākāraṃ hāpetvā vaḍḍhetvā vā kathaṇaṃ yathādhammaṃ akatanti katvā adhammabhāvoti dassento āha - “tayo satipaṭṭhānā”tiādī.

Niyyānikanti sapāṭihīraṃ appaṭivānaṃ hutvā pavattati. Tathevāti iminā “evaṃ amhāka”ntiādīnaṃ vuttamatthaṃ ākaḍḍhati. Bhūtena...pe... kātabbakammaṃ dhammo nāma yathādhammaṃ karaṇato, vuttavipariyāyato ito paraṃ adhammo. Ayaṃ vinayo nāma rāgādīnaṃ saṃvaraṇato pahānato paṭisaṅkhānato ca. Ayaṃ avinayo nāma rāgādīnaṃ avinayanato. Ayaṃ vinayo nāma yathāvinayakaraṇato, vuttavipariyāyena itaro avinayo. Vatthusampattiādīnaṃ eva sabbesaṃ

vinayakammānaṃ akuppatāti āha - “vatthusampatti...pe... ayaṃ vinayo nāmā”ti, tappatipakkhato avinayo veditabbo. Tenāha “vatthuvipatti”tiādi.

Sammāpaṭipattiyā nayaṇaṭṭhena yathāvutto dhammo eva netti, tato eva sattassa viya rajju asithilapavattihetutāya dhammarajjūti attho vutto. Suttantapariyāyena tāva dasa kusalakammapathā dhammoti evaṃ vuttā. Sā eva vā hotu dhammanetti, yo idha imissā vaṇṇanāya, “chattiṃsa bodhipakkhiyadhammā”tiādinā dhammena ca vinayena ca vutto, so eva vā dhammanetti hotūti ānetvā yojanā. Tāya dhammanettiyā sameti tāya yathāvuttāya dhammanettiyā saṃsandati, ekalakkaṇameva hotīti attho. Evaṃ vivādavatthubhūto dhammo ce “dhammo”ti, adhammo ce “adhammo”ti, vinayo ce “vinayo”ti, avinayo ce “avinayo”ti nicchinantena ekaccānaṃ vivādādhikaraṇameva dassitaṃ tassa vūpasamadhammānaṃ apariyosāpitattā.

48. Taṃ panetanti vivādādhikaraṇaṃ paccāmasati. Vāre atthasaṃvaṇṇanāvasena pattepi. Dvīhīti yasmiṃ āvāse vivādādhikaraṇaṃ uppannaṃ, tattha vāsīhi dvīhipi bhikkhūhi atirekatarā.

49. Khandhasāmantanti āpattikkhandhabhāvena samīpaṃ. Āpattisāmantam nāma pubbabhāgā āpajjitabbaāpatti. Methunarāgavasena kāyasamsagge dukkaṭassa vatthūti āha - “paṭhamapārājikassa pubbabhāge dukkaṭa”nti. Sesānaṃ tiṇṇaṃ pārājikānaṃ pubbabhāge thullaccayameva.

50. Parikkamitvā upakkamitvā. Āpattādhikaraṇaṃ dassitaṃ tattheva visesato paṭiññāya kāretabbatāya icchitabbattā.

52. Kammasa vatthu dassitaṃ na samathoti adhippāyo. Nanu cāyaṃ samathādhikāroti? Saccaṃ, samathassa pana kāraṇe dassite samatho dassitova hotīti dassetuṃ “evarūpassa hī”tiādi vuttaṃ.

53. Idaṃ kammanti “idaṃ amhākaṃ bhaṇḍanaajātāna”ntiādinā vuttakammaṃ. Tiṇavatthārakasadisattāti taṃsadisatāya tabbohāroti dasseti yathā - “esa brahmadatto”ti. Ākāramattameva tiṇavatthārakakammaṃ nāma, na pana tassa sabbaso karaṇavidhānaṃ. Tenāha “kandhake”tiādi. Gihīnaṃ hīnena khamsanavambhanaṃ yathā “tilasaṃguḷikā natthī”ti. Dhammikapaṭissavesu viśaṃvādanavasena āpannā āpatti. Assāti kiccādhikaraṇassa. Sammukhāvinayeneva vūpasamo saṅghasammukhatādināva vūpasamanato.

54. Sotāpattiphalasacchikiriyavacanato kosambiyasutte sotāpattimaggasammādiṭṭhi kathitā, idha pana “diṭṭhisāmaññaḥagato viharati”cceva vuttattā, “imasmiṃ sutte sotāpattiphalasammādiṭṭhi vuttāti veditabbā”ti vuttaṃ. Pāpakammasa appatā mahantatā sāvajjabhāvassa mudutikkhabhāvena veditabbāti āha “aṇunti appasāvajjaṃ. Thūlanti mahāsāvajja”nti. Sesam suviññeyyameva.

Sāmagāmasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Sunakkhattasuttavaṇṇanā

55. Heṭṭhimamaggehi ñātamariyādāya pajānanato aññā, maggapaññā. Tassa phalabhāvato aggaphalapaññā, taṃsahagatā sammāsaṅkappādayo ca “aññā”ti vuttāti āha “aññāti arahatta”nti. Catūhi padehi kathitā, “pariciṇṇā me

bhagavā”tiādīsu viya na ekapadeneva. “Lokuttaro dhammo adhigato mayā”ti maññanāmattaṃ adhimānoti dassento, “appatte pattasaññino”tiādimāha.

56. Idam ṭhānanti idam obhāsādisammutihetubhūtaṃ uḷārataṃ udayabbayaññaṃ. Uḷāratarabhāvena hi taṃ maggaphalapaññāya paccayo hutvā yāthāvato dubbhiññeyyatāya vipassakaṃ viśamvādeti. Tenāha “avibhūtaṃ andhakāra”nti. Imaṃ pañhanti imaṃ suttaṃ gambhīraṃ lokuttarapaṭisaṃyuttaṃ attanā ñātuṃ icchitaṃ atthaṃ. Uggahetvāti kevalaṃ piṭakasampādanavaseneva uggaṇhitvā. Tenāha “ajānitvā”ti. Visevamānāti kilesavise avamānentā, sāsanaṃ vā anupakāravirūpapaccaye sevamānā. Evamassāti evaṃ vuttanayena tesam karaṇahetu assa cittassa dhammadesanāvasena pavattassa. Aññathābhāvo adesetukāmatā hoti. Tanti yathāvuttamatthaṃ sandhāya. Etanti “tassapi hoti aññathatta”nti evaṃ vuttaṃ.

58. Kilesehi āmasīyatīti āmisaṃ, lokepariyāpannaṃ āmisanti idha pañca kāmagaṇā adhippetāti tesu vaṭṭāmisabhāvepi labhite kāmāmisabhāvo siddhoti āha - “vaṭṭāmisakāmāmisalokāmisabhūtesū”ti. Kāmagaṇā hi vaṭṭassa vaḍḍhanato vaṭṭāmisam, kāmetabbato kāmataṇhāya āmasitabbato kāmāmisam, yebhūyyato sattalokassa āmisabhāvato lokāmisam. Kāmagaṇasabhāgāti kāmagaṇānulomā kāmagaṇapaṭisaṃyuttā. Āneñjasamāpattipaṭisaṃyuttāyāti kilesiñjanarahitatāya idha āneñjāti adhippetāhi heṭṭhimāhi arūpasamāpattīhi paṭisaṃyuttāya. Evarūpoti lokāmisabhūtesu paccayesu adhimutto tanninno taggaruko tappabbhāro. Ettāvatāti evaṃ saddhānaṃ manussānaṃ dassanena tesam pavattitāsayena ca. Sīsaṃ nikkhantaṃ hotīti lābhāsāya sīsaṃ bahi nikkhantaṃ viya hoti. Udaraṃ phalitanti atibahubhaṇḍaṃ pakkhiyamānaṃ pasibbakaṃ viya laddhabbassa atipahūtabhāvena udaraṃ phītaṃ hoti.

59. Yathā purimā dve arūpasamāpattiyo attano paccanīkakilesehi aniñjanato “aniñjā”ti vuccanti, evaṃ itarāpi. Taṃ pavuttanti lokāmisasamyojanaṃ vigataṃ.

60. Nighaṃsanti “ettako aya”nti paricchedanti attho. Silesenāti cammakārasilesādisilesena, vajiralepasilese vattabbameva natthi. Taṃ bhinnanti āneñjasamyojanaṃ bhinnaṃ vidhamitaṃ samatikkantaṃ tāsū samāpattisū apekkhābhāvato. Ajjhāsayena asambaddhattā vuttaṃ - “dvedhābhinnā selā viya hotī”ti. Tenāha - “taṃ samāpajjissāmīti cittaṃ na uppajjatī”ti.

61. Vantanti chaḍḍitaṃ, vissatṭhanti attho.

62. Uparisamāpattilābhinihoti ettha uparisamāpattīti arahattaphalasaṃpatti adhippetā, arahato ca maggādhigameneva anāgāmi phalasaṃpatti, sekkhānaṃ visayā heṭṭhimā phalasaṃpattiyo paṭippassaddhā. Lokiyā pana nikantippahānena paṭinissaṭṭhāti āha - “heṭṭhā...pe... na uppajjatī”ti.

63. “Pañca kho ime, sunakkhatta, kāmagaṇā”tiādinā āradhadesanā, “sammā nibbānādhimutto purisapuggalo”ti arahattakittanena niṭṭhāpitāti tato paraṃ, “ṭhānaṃ kho panā”tiādikā desanā, “pāṭiyekko anusandhī”ti vuttā. Tenāha “heṭṭhā hī”tiādi. Tattha yathā khīṇāsavassa samāpattilābhinihoti yojanā, evaṃ vā khīṇāsavassa sukkhavipassakassāti yojetabbā. Paṭikkhittaṃ aṭṭhakathāyaṃ. Tassa paṭikkhepassa kāraṇaṃ dassetuṃ “samāpattilābhino hī”tiādi vuttaṃ. Yathā sukkhavipassako adhimāniko samāpattilābhino samānayogakkhamo appatte pattasaññitāya bhedaḥbhāvato, evaṃ sukkhavipassako khīṇāsavo samānayogakkhamo

khīṇāsavabhāvena visesābhāvato, tasmā “samāpattilābhimhi kathite itaropi kathitova hotī”ti vuttaṃ. Dvinnaṃ bhikkhūnanti samāpattilābhino adhimānikassa khīṇāsavassa ca. Tenevāha “puthujjanassa tāvā”tiādi.

Yadaggenāti yena bhāgena. Yadi pi khīṇāsavassa asappāyārammaṇaṃ kilesānaṃ uppattiyā paccayo na hoti tesam sabbaso samucchinattā. Santavihāraparipantho pana siyā visabhāgatoti vuttaṃ - “khīṇāsavassapi asappāyamevā”ti. Tenāha - “visaṃ nāma...pe... visamevā”ti. Etena “yathā visajānanaṃ appamāṇaṃ, vikāruppādanato pana taṃ pariharitabbaṃ, evaṃ pariññātaṃ vattu atthavisesābhāvena ekarūpamevāti taṃ pariharitabbamevā”ti dasseti. Tenāha “na hī”tiādi. Na hi asaṃvutena bhavitabbaṃ asāruppabhāvato. Yuttapayuttenevāti sabhāgārammaṇassa ālokanādīsu yutteneva bhavitum vaṭṭati.

64. Yattha sayam nipatati uppajjati, tassa santānassa vipasannavasena ruppanato, visasaṅkhātassa dukkhassa mūlabhāvato ca “avijjasaṅkhāto visadoso”ti vuttaṃ. Ruppattīti kattabbādīmucchāpādanena vikāraṃ uppādeti. Anuddhamseyyāti vibādheyya. Rāgo hi uppajjamānova kusalcittappavattiyā okāsaṃ adento taṃ vibādhati; tathābhūto saddhāsinehassa samathavipassanābhivuḍḍhiyā vamanena ca taṃ visoseti milāpeti. Tenāha “soseyya milāpeyyā”ti. Sagahaṇasesanti gahetabbavisam sāvasesam katvāti attho. Na alaṃ na samatthanti analaṃ. Sūkapariyāyo pāliyaṃ vutto suka-saddoti āha - “vīhisukādi ca sūka”nti.

Saupādānasalluddhāro viya appahīno avijjāvisadoso daṭṭhabbo mahānatthuppādanato. Asappāya...pe... asaṃvutakālo daṭṭhabbo attabhāvassa apariharaṇabhāvato. Maraṇaṃ viya sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattanaṃ adhisīlasaṅkhātassa āyuno apetattā. Maraṇamattaṃ dukkhaṃ viya āpattiyā āpajjanaṃ yathāvuttassa āyuno upapīḷanakabhāvato. Imināva nayena opammasaṃsandananti ettha anupādisesasalluddhāro viya pahīno avijjāvisadoso; sappāya...pe... susaṃvutakālo, tadubhayena vaṇe puthuttaṃ na gate maraṇābhāvo viya sikkhāya apaccakkhānaṃ, maraṇamattadukkhābhāvo viya aññatarāya saṃkiliṭṭhāya āpattiyā anāpajjananti yojanā veditabbā.

65. Satiyāti ettha yasmā “ariyāyā”ti na visesitanti āha - “sati paññāgatikā”tiādi. Paññā cettha lokiyā adhippetā, na lokuttarāti āha - “parisuddhāya vipassanāpaññāyā”ti.

Khīṇāsavassa balanti ulāratamesu dibbasadisesupi ārammaṇesu manacchatṭhānaṃ indriyānaṃ anupanamaṇahetubhūtaṃ susaṃvutakārisaṅkhātaṃ khīṇāsavabalaṃ dassento, “saṃvutakārī”ti vuttaṃ, ukkaṃsagatasativepullattā yathā asaṃvarassa asaṃvaro hoti, evaṃ satisampajaññabalena cakkhādidvārāni saṃvaritvā dassanādikiccakārī. Evaṃ jānitvāti “upadhi dukkhassa mūla”nti evaṃ vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya jānitvā. Upadhīyati dukkhaṃ etehīti upadhī, kilesāti āha - “kilesupadhipahānā nirupadhī”ti. Tato eva upādīyati dukkhaṃ etehīti kilesā “upādānā”tipi vuccantīti āha - “nirupādānoti attho”ti. Upadhī sammadeva khīyanti ettāti upadhisāṅkhayo, nibbānanti āha - “upadhīnaṃ saṅkhayabhūte nibbāne”ti. Ārammaṇatoti ārammaṇaṃ katvā tadārammaṇāya phalavimuttiyā vimutto. Kāmupadhiṃ kāyaṃ upasaṃharissatīti “kāmesevissāmī”ti tattha kāyaṃ upanāmessati; kāyūpasamhāro tāva tiṭṭhatu, tathā cittaṃ vā uppādessatīti etaṃ kāraṇaṃ natthīti. Sesam suviññeyyameva.

Sunakkhattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Āneñjasappāyasuttavaṇṇanā

66. Khaṇapabhaṅgutāya na niccā na dhuvāti aniccā. Tato eva paṇḍitehi na iccā na upagantabbāti aniccā. So cāyaṃ aniccattṭho udayavayaparicchinnatāya veditabboti dassento, “hutvā abhāvaṭṭhena aniccā”ti āha; uppajjitvā vinassanatoti attho. Ayañca aniccata vakkhamānā ca tucchādita dvinnampi kāmānaṃ sādharmaṇoti āha - “vatthukāmāpi kilesakāmāpi”ti. Rittā vivittā, tesāṃ niccasārādīnaṃ attani abhāvato tehi visumbhūtā. Yathā pana sabbaso sabhāvarahitamākāsaṃ “tucchāṃ rittā”nti vuccati, na evamete. Ete pana kevalaṃ niccasārādivirahato eva tucchā rittāti dassento “na panā”tiādimāha. “Na hi tucchamuṭṭhi nāma natthi”ti idaṃ lokasamaññaṃ vasena vuttaṃ, lokasamaññaṃ lokiyakathā na laṅghitabbā.

Musāti ittarapaccupaṭṭhānatāya na dissatīti āha “musāti nāsanakā”ti. Viṣaṃvādanaṭṭhena vā musā. Ete hi asubhādisabhāvāpi bālānaṃ subhādibhāvena upaṭṭhahantā subhādiggahaṇassa paccakkhabhāvena satte viṣaṃvādentī. Nassanasabhāvāti khaṇapabhaṅgattā ittarapaccupaṭṭhānatāya dissamānā viyapi hutvā apaññāyanakapakatikā. Tenāha “khettaṃ viyā”tiādi. Dhammasaddo cettha “jātidhammā”ntiādisu viya pakatipariyāyo, tathā sabhāvasaddo cāti daṭṭhabbaṃ. Mosadhammāti mosanapakatikā, kusalaḥaṇḍaharaṇasabhāvāti attho. Māyākatanti māyāya kataṃ udakādimaṇiādiākārena māyādinā upaṭṭhāpitaṃ; māyākataṃ viya māyākataṃ aññasabhāvā hutvā atathā upaṭṭhahanato. Tenāha “yathā”tiādi. Cakkhupathe eva katavijjāya, na tato paranti vuttaṃ - “dassanūpacāre ṭhitasseva tathā paññāyati”ti. Tayidaṃ sambaravijjāvasena vuttaṃ.

Evaṃ tāvakālikabhāvena kāmānaṃ māyākatabhāvaṃ dassetvā idāni tato aññenapi pakārena dassetuṃ “yathā cā”tiādi vuttaṃ. Aniccādisabhāvānaṃ kāmānaṃ niccādisabhāvāvadassanaṃ vipallāsasahagatatāya veditabbāṃ. Bālānaṃ lāpanatoti aparīññātavatthukānaṃ andhabālānaṃ puggalānaṃ vipallāsahetuto. Manussaloke ṭhatvā manussānaṃ vā vasena bhagavatā bhāsītattā vuttaṃ - “diṭṭhadhammikā kāmāti mānusakā pañca kāmagaṇā”ti. Tato eva ca “samparāyikāti te ṭhapetvā avasesā”tiādi vuttaṃ. Tattha diṭṭhadhammā paccakkhasabhāvā ārammaṇabhūtā etāsaṃ atthīti diṭṭhadhammikā. Samparāyike kāme ārabba uppannasaññaṃ samparāyikā. Te samecca dhīyati ettha āṇāti dheyyaṃ, āṇāpavattiṭṭhānaṃ. Mārassa dheyyanti mārādheyyaṃ tassa issariyapavattanattā. Tenāha “yehi”tiādi. Gahitanti visayavisayibhāvena gahitaṃ, ārammaṇavasena ārammaṇakaraṇavasena ca gahitanti attho. Tattha ārammaṇakaraṇavasena gahaṇaṃ nāma “idaṃ mayha”nti avibhāgena pariggahakaraṇaṃ; ārammaṇavasena pana gahaṇaṃ bhāgaso ārammaṇānubhavananti vadanti. Ubhayassapi pana taṇhārāgavasena gahaṇaṃ sandhāya, “ubhayametaṃ gahita”nti vuttaṃ. Māroti kilesamāro. Yadaggena kilesamāro, tadaggena devaputtamāropi te attano vasaṃ vatteti. Taṃ sandhāyāti dhammamukhena puggalaggahaṇaṃ sandhāya.

Appahīnavipallāsā hi puggalā kāmādhimuttā mārassa issariyavattanaṭṭhānatāya “mārādheyya”nti vuttā, tathā mārassa nivāpagocarapariyāyehipi te evaṃ vuttāti dassento, “yathā coḷassā”tiādimāha. Nivapatīti nivāpo, so eva bījanti nivāpabījaṃ. Teti kāmagaṇā. Yatthāti yasmiṃ padese.

Manasi bhavāti mānasāti āha “cittasambhūtā”ti. Te pana avijjādayo pāḷiyaṃ āgatā. Evañhi lohitasannissayo pubbo viya anurodhūpanissayo virodhoti dassento, “mamāyite vatthusmi”ntiādimāha. Tedhāti ettha idhāti nipātamattaṃ “idhāhaṃ,

bhikkhave, bhuttāvī assa”ntiādīsu viya. Kāmalokanti kāmaguṇasaṅkhātāṃ saṅkhāralokaṃ, yattha vā loke kāmaguṇavantaṃ lokaṃ. Cittaṃ adhiṭṭhahitvāti jhānārammaṇaṃ paṭibhāganimittaṃ bhāvanācittaṃ uppādetvā. Parittaṃ nāma vikkhambhanaasamatthattā kilesehi parito khaṇḍitaṃ viya hoti. Tassa paṭikkhepenāti parittabhāvaapaṭikkhepena. Pamāṇantipi kāmāvacarameva pāpakānaṃ pamāṇakaraṇadhammānaṃ vikkhambhanavasena appajahanato. Tappaṭikkhepavasena appamāṇaṃ nāma mahaggatanti āha - “rūpāvacaraṃ arūpāvacara”nti. Samucchedavasena kilesānaṃ appahānena mahaggatajjhānampi subhāvitaṃ nāma na hoti, pageva parittajjhānanti āha - “subhāvitaṃ...pe... lokuttarassevetāṃ nāma”nti. Etassa vasenāti “subhāvita”nti padassa vasena.

Tameva paṭipadanti tameva abhijjhādiṭṭhānāvahaṃ jhānapaṭipadaṃ. Arahante tassa upāyabhūtāya vipassanāya vā catutthajjhāne tassa upāyabhūte upacāre vā sati cittaṃ paṇaṃ nameva hotīti āha - “arahattaṃ vā...pe... upacāraṃ vā”ti. Adhimokkhasampasādoti “ajjeva arahattaṃ gaṇhissāmī”ti vā vipassanāya vīthipaṭipannaṃ; “ajjeva catutthajjhānaṃ nibbattessāmī”ti vā upacārasamādhinā cittassa samāhitattā adhimuccanabhūto sampasādo. Paṭilābhasampasādoti arahattassa catutthajjhānassa vā adhigamasāṅkhāto sampasādo. Paṭilābhopi hi kilesakālusiyābhāvanato cittassa suppasannabhāvaṃ vāhattā “sampasādo”ti vutto. Paccayāti nāmarūpapaccayā avijjādayo. Sabbathāti samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato nissaraṇatoti sabbappakārena. Āsāti adhimuccanavasena āsīsanā. Tenāha - “āsā santiṭṭhati, adhimokkhaṃ paṭilabhati”ti.

Pādaṃ kanti padaṭṭhānaṃ. Kilesā sannisīdanti nīvaraṇasahagatā eva kilesā vikkhambhanavasena vūpasamanti. Satīti upacārajjhānāvahā sati santiṭṭhati. Saṅkhāragatanti bhāvanāya samatāya pavattamānattā, ime dhammavicayasambojjhaṅgādayo ekasā hutvā pavattantīti, bhāvanācittuppadapariyāpannaṃ saṅkhāragataṃ vibhūtaṃ pākaṭaṃ hutvā upaṭṭhāti. Cittuppadoti bhāvanācittuppadō. Lepapiṇḍeti silesapiṇḍe laggamāno viya appito viya hoti. Upacārena samādhīyati upacārajjhānena samādhīyati. Ayanti ayaṃ duvidhopi adhimuccanākāro adhimokkhasampasādo nāma. Tasmīṃ sampasāde satīti etasmīṃ vipassanālakkaṇe, upacārajjhāne vā adhimokkhasampasāde sati. Yo pana arahattaṃ vā paṭilabhati catutthajjhānaṃ vā, tassa cittaṃ vipassanaṃ hotiyeva, ayaṃ nipariyāyato paṭilābhasampasādo, evaṃ santepe idhāmiṭṭhameva dassetaṃ, “idha panā”tiādi vuttaṃ. Vipassanā hītiādi vuttassa samatthanaṃ. Tattha paññāyāti arahattapaññāya. Adhimuccanassāti saddhanaṃ ussukkāpajjanassa. Upacāraṇti upacārajjhānaṃ. Āneñjasamāpattiyaṃ adhimuccanassa kāraṇanti yojanā.

Etarahi vāti idānimeva. Āneñjaṃ vāti catutthajjhānaṃ vā. Samāpajjati adhigacchati. Idaṃ hītiādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarati. Arahattasacchikiriyā nāma aggamaggabhāvanāya sati atthato āpannā hoti, aggamaggapaññā eva tadatthaṃ adhimuccitabbāti dassento, “atha vā”ti vikappantaramāha. Tattha yathā nāma pāsādassa atthāya samānītaḍḍhasambhārāvayave appahante kūṭāgāraṃ kātuṃ na pahantiyeva, evaṃ sampadamidanti dassento, “taṃ anabhisambhuṇanto āneñjaṃ vā samāpajjati”ti āha. Catusaccaṃ vā sacchikaroti heṭṭhimamaggādhigamanavasena āneñjaṃ vā samāpajjati ubhayassapi hetupariggahitattā.

Tatrāti tasmīṃ “paññāya vā adhimuccati, āneñjaṃ vā samāpajjati”ti yathāvutte visesādhigame ayaṃ idāni vuccamāno yojanānayo. Evaṃ hotīti idāni vuccamānākārena cittābhinihāro hoti. Kiccanti pabbajitakiccaṃ. Tatoti

arahattādhigamanato. Osakkitamānasoti saṃkucitacitto. Antarā na tiṭṭhatīti asamāhitabhūmiyaṃ na tiṭṭhati. Idāni yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “yathā”tiādi vuttaṃ. Tatrāyaṃ saṅkhepattho - yathā tassa purisassa vanamahimsaṃ gahetuṃ ussāhavato osakkantassa sasagodhādiggahaṇe vattabbameva natthi, evaṃ imassapi bhikkhuno arahattaṃ gahetuṃ ussāhavato tato osakkitvā catutthajjhānasamāpajane vattabbameva natthīti. Eseva nayoti yathāvuttaṃ upamaṃ upamāsaṃsandanañca maggabhāvanāyojanāyaṃ catusaccasacchikiriyāyojanāyañca atidisati.

Hetuattahajotano yanti nipāto, karaṇe vā etaṃ paccattavacananti āha “yena kāraṇenā”ti. Tassa saṃvattanaṃ arahati, taṃ vā payojanaṃ etassāti taṃsaṃvattanikaṃ. Viññāṇanti vipākaviññāṇaṃ. Āneñjasabhāvaṃ upagacchatīti āneñjūpagaṃ. Yathā kusalaṃ āneñjasabhāvaṃ, evaṃ taṃ vipākaviññāṇampi āneñjasabhāvaṃ upagataṃ assa bhaveyya. Tenāha - “kādisameva bhaveyyāti attho”ti. Kecīti abhayagirivāsino. Kusalaviññāṇanti vipākaviññāṇampi taṃ kusalaṃ viya vadanti. Tannāmakamevāti kusalaṃ viya āneñjanāmakameva siyā. Ettha ca purimavikappe “āneñjūpaga”nti taṃsadiṣatā vuttā, dutiyavikappe tato eva taṃsamaññatā. So panāyamatthoti āneñjasadiṣatāya vipākakālepi taṃnāmakameva assāti yathāvutto attho. Iminā nayanāti iminā vuttanayena. Ettha hi āneñjābhisaṅkhārahetuvipākaviññāṇaṃ “āneñjūpagaṃ hoti viññāṇa”nti vuttattā taṃnāmakameva katvā dīpitaṃ. Arahattassāpīti apisaddena aggamaggabhāvanāyapi heṭṭhimamaggabhāvanāyapīti attho saṅgahitoti daṭṭhabbo. Samādhivasena osakkanā kathitāti “vipulena mahaggatena cetasa vihareyya”nti samathanayaṃ dassetvā desanā kathitā.

67. Ayañhi bhikkhūti yaṃ uddissa ayaṃ dutiyāneñjasappāyadesanāya bhikkhu vutto. Paññavantataroti vatvā taṃ dassetuṃ, “dvinnampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasatī”ti vuttaṃ. Heṭṭhimassa hi “ye ca diṭṭhadhammikā kāmā”tiādinā rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbāneva rūpamukhena vipassanābhiniveso kato, imassa pana “yaṃ kiñci rūpa”ntiādinā sakalarūpadhammavasena. Bhagavā hi kammaṭṭhānaṃ kathento kammaṭṭhānikassa bhikkhuno kāraṇabalānurūpameva paṭhamaṃ bhāvanābhinivesaṃ dasseti; so pacchā ñaṇe vipulaṃ gacchante anavasesato dhammaṃ pariggaṇhāti. Rūpapaṭibāhanenāti rūpavirāgabhāvanāya sabbaso samatikkamena. Sabbatthāti sabbesu tatiyāneñjādīsu.

Paññavantataroti paññuttaro. Tiṇṇampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvāti kāmaguṇā sabbarūpadhammā kāmasaññāti evaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ kammaṭṭhānavasena tidhā vutte sammasanūpagadhamme ekato katvā, “sabbametaṃ anicca”nti ekajjhaṃ gahetvā, sammasati yathā - “yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma”nti. Tenāha - “ubhayametaṃ anicca”ntiādi. Kāmarūpasaññāvasena diṭṭhadhammikasamparāyikabhedato aṭṭha ekekakoṭṭhāsāti evaṃ kataṃ ubhayanti vuttanti āha - “diṭṭhadhammika...pe... vasena saṅkhipitvā ubhayanti vutta”nti. Taṇhādiṭṭhivasenāti taṇhābhinandanāvasena “etaṃ mamā”ti, diṭṭhābhinandanāvasena “eso me attā”ti evaṃ abhinandituṃ. Eseva nayoti iminā taṇhādiṭṭhivasena “etaṃ mama, eso me attā”ti abhinandituṃ ajjhosāya gilitvā pariniṭṭhāpetvā ṭhātunti imamatthaṃ atidisati. Kāmapaṭibāhanenāti idaṃ āgamanapaṭipadādassanatthaṃ, vaṇṇabhaṇanatthañca vuttaṃ. Rūpapaṭibāhanaṃ hissa āsannaṃ, tatopi ākāśānañcāyatanasamatikkamo, taṃsamatikkamena saheva sabbe tā vipassanāvasena osakkanā kathitā “ubhayametaṃ anicca”ntiādivacanato.

68. Idha attano cāti ākiñcaññāyatanakammaṭṭhānaṃ sandhāyāha. Nirujjhanti tappaṭibaddhachandarāganirodhena, samāpajjanakkhaṇe pana anuppādanenapi. Tenāha “ākiñcaññāyatanam patvā”ti. Atappakaṭṭhenāti ulāratarabhāvena jhānasamāpattiyā atittikarabhāvena. Tameva paṭipadanti ākiñcaññāyatanabhāvanamāha. Samādhivasena osakkanā kathitā tatiyāruppakammaṭṭhānassa vuttattā “yatthetā”tiādinā.

Idha attanoti dvikoṭikasusuññatāmanasikārasaṅkhātāṃ vipassanākammaṭṭhānaṃ. Heṭṭhā vuttapaṭipadanti anantaram vuttaākiñcaññāyatanakammaṭṭhānaṃ. Sati samathabhāvanāyaṃ suññatāmanasikārassa idha sātisayattā vuttaṃ. “Dutiyaākiñcaññāyatane vipassanāvasena osakkanā kathitā”ti.

70. Tatiyaākiñcaññāyatane attanoti catukoṭikasusuññatāmanasikārasaṅkhātāṃ vipassanākammaṭṭhānaṃ. Etthāti etasmiṃ suññatānupassanādhikāre. Kvacīti katthaci ṭhāne, kāle, dhamme vā. Atha vā kvacīti ajjhattaṃ, bahiddhā vā. Attano attānanti sakattānaṃ. “Ayaṃ kho, bho brahmā...pe... vasī pitā bhūtabhabyāna”ntiādinā paraparikkappaṃ attānañca kassaci kiñcanabhūtaṃ na passatīti dassento “kassacī”tiādimāha. Tattha parassāti “parā pajā”ti “paro puriso”ti ca evaṃ gahitassa. Na ca mama kvacanīti ettha mama-saddo aṭṭhānapayuttoti āha “mamasaddaṃ tāva ṭhapetvā”ti. Parassa cāti attato aññassa, “paro puriso nāma atthi mamatthāya sajito, tassa vasena mayhaṃ sabbaṃ ijjhatī”ti evaṃ ekaccadiṭṭhigatikaparikkappitavasena paraṃ attānaṃ, tañca attano kiñcanabhūtaṃ na passatīti dassento, “na ca kvacanī”tiādimāha. Ettha ca nāhaṃ kvacanīti sakaattano abhāvaṃ passati. Na kassaci kiñcanatasminti sakaattano eva kassaci anattaniyataṃ passati. Na ca, mamāti etaṃ dvayaṃ yathāsaṅkhyāṃ sambandhitabbaṃ, atthīti paccekaṃ. “Na ca kvacani parassa attā atthī”ti parassa attano abhāvaṃ passati, “tassa parassa attano mama kismiñci kiñcanatā na catthī”ti parassa attano anattaniyataṃ passati. Evaṃ ajjhattaṃ bahiddhā ca khandhānaṃ attattaniyasusuññatā suddhasaṅkhārapuñjatā catukoṭikasusuññatāpariggaṇhanena diṭṭhā hoti. Heṭṭhā vuttapaṭipadanti idhāpi ākiñcaññāyatanakammaṭṭhānameva vadati. Vipassanāvaseneva osakkanā kathitā catukoṭikasusuññatādassanavisesabhāvato, tappadhānattā cassa manasikārassa.

Idha attanoti nevasaṅñānāsaṅñāyatanakammaṭṭhānamāha. Sabbasaṅñāti rūpasaṅñā paṭighasaṅñā nānattasaṅñā heṭṭhimā tisso arūpasaṅñāti evaṃ sabbasaṅñā anavasesā nirujjhantīti vadanti. “Heṭṭhā vuttā”ti pana visesitattā imasmiṃ āgatā catutthajjhānasaṅñādayo api saṅñāti apare. Tanti sammutimattaṃ kāmasaṅñāpaṭibāhanavaseneva tesam nānattasaṅñādinirodhassa atthasiddhattā. Samādhivasena osakkanā kathitā nevasaṅñānāsaṅñāyatanabhāvanāya samathakammaṭṭhānabhāvato.

71. Pubbe pañcavidhaṃ kammavaṭṭanti purimakammabhavasmiṃ moho avijjā āyūhanā saṅkhārā nikantitaṇhā upagamaṃ upādānaṃ cetanā bhavoti evamāgato saparikkhāro kammappabandho. Na āyūhitaṃ assāti na cetitaṃ pakappitaṃ bhaveyya. Etarahi evaṃ pañcavidhaṃ vipākavaṭṭanti viññāṇanāmarūpasaṅgāyatanaphassavedanāsaṅkhāto paccuppanno vipākappabandho nappavatteyya kāraṇassa anipphannattā. Sace āyūhitaṃ na bhavissatīti yadi cetitaṃ pakappitaṃ na siyā. Yaṃ atthīti yaṃ paramatthato vijjamānaṃ. Tenāha “bhūta”nti. Tañhi paccayanibbattatāya “bhūta”nti vuccati. Taṃ pajahāmīti tappaṭibaddhachandarāgappahānena tato eva āyatim

anuppattidhammatāpādanavasena pajahāmi pariccajāmi.

Parinibbāyīti saha parikappanena atītatttheti āha “parinibbāyeyyā”ti. Parinibbāyeyya nu khoti vā pāṭho, so evattho. Na kiñci kathitanti nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā saṅkhārāvasesasukhumabhāvena ñāṇuttarasseva visayabhāvato sarūpato na kiñci kathitaṃ, nayena panassa visesaṃ ñāpetukāmattā. Bhagavato kira etadahosi - “imissaṃyeva parisati nisinno ānando anusandhikusalatāya nevasaññānāsaññāyatanaṃ pādakaṃ katvā ʈhitassa bhikkhuno paṭisandhiṃ arahattañca sandhāya pañhaṃ pucchissati, iminā pucchānusandhinā tamatthaṃ desessāmī”ti. Osakkanāya ca idhādhippetattā bhinnarasadesanā hotīti pucchānusandhi pucchitā. Tasmiñhi asati anusandhibhedabhinnesā desanā, na ca buddhāciṇṇā bhinnarasadesanāti. Vipassanānissitanti tannissitaṃ. Tassa bhikkhuno. Upādiyati etenāti ca upādānaṃ. Na parinibbāyati pahātabbassa appajahanato. Tenāha bhagavā - “dhammāpi kho, bhikkhave, pahātabbā, pageva adhammā”ti. Upādānaseṭṭhanti idaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ abhavaṃ sabbabhavaggaṭṭadassanaparaṃ, na pana ariyabhavaggaṭṭaṃ upādānaseṭṭhatāpaṭisedhaparaṃ.

73. Nissāyāti bhavapariyāpannaṃ nāma dhammaṃ nissāya tappariyāpannaṃ nāma nissāya oghanittharaṇā bhagavatā akkhātā; aho acchariyametaṃ, aho abbhutametanti.

Navasupi ʈhānesu samathayānikasseva vasena desanāya āgatattā, idha ca kassacipi pādakajjhānassa anāmaṭṭhattā vuttaṃ - “ariyasāvakoti sukkhavipassako ariyasāvako”ti. Navannampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammāsati idaṃ jhānadhammepi anussavaladdhe gahetvā sammāsanaṃ sambhavaṭīti katvā vuttaṃ; tebhūmakasaṅkhāragataṃ idha vuttanti anavasesato pariggahaṇaṃ sandhāya vuttaṃ - “yāvatā sakkāyo”ti.

Etaṃ amatanti amataṃ nibbānaṃ ārabba pavattiyā etaṃ arahattaṃ amatarasaṃ. Tenāha - “etaṃ amataṃ santaṃ, etaṃ paṇīta”nti. “Anupādāya kiñcipi aggahetvā cittaṃ vimuccī”ti vuttattāpi anupādā cittaṃ vimokkha nibbānaṃ aññattha sutte vuccati.

Tiṇṇaṃ bhikkhūnanti abhinivesabhedena tividdhānaṃ. Pādakaṃ katvā ʈhitassa osakkanāya abhāve kāraṇaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Samodhānetvāti sammadeva odahitvā tasmim tasmim ʈhāne asaṅkarato vavatthapetvā. Sukathitaṃ nāma hoti kathetabbassa anavasesetvā kathitattā.

Āneñjasappāyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanā

74. Yathā heṭṭhimasopānaphalakaṃ orohantassa pacchimam nāma hoti, evaṃ ārohantassa paṭhamam nāma hotīti vuttaṃ - “yāva pacchimasopānakaḷevarāti yāva paṭhamasopānaphalakā”ti. Vatthum sodhetvāti vatthuvijjācariyena vuttavidhinā pāsādavatthuno sodhanavidhiṃ katvā. Etthāti pāsādakaraṇe. Sattadhā bhinnassa vālaggassa aṃsukoṭivedhako vāavedhi nāma. ʈhānasampādananti vesākhamañḍalādīnaṃ sampādanaṃ. Muṭṭhikaraṇādīhīti

81. Āgacchatīti vācuggatabhāvena āgacchati. Vatthuvītikkamasasaṅkhāte garugarutaralahulahutarādibhede ajjhācāre āpattisamaññāti āha - “āpatti...pe... āñātikkamanamevā”ti. Yathādharmanti dhammānurūpaṃ. Yathāsiṭṭhanti yathānusiṭṭhaṃ. Dhammo noti ettha no-saddo avadhāraṇe “na no samaṃ atthi tathāgatenā”tiādīsu viya. Tenevāha “dhammova kāretī”ti.

83. “Yathā taṃ tumhādisehi rakkhakehi gopakehī”ti evaṃ pasannavesena attānaṃ ukkaṃsāpetukāmo. Ariyūpavādapāpaṃ khamāpane sati antarāyāya na hotīti āha - “iccetam kusala”nti. Gonaṅgalamakkaṭoti gonaṅguṭṭhamakkaṭo.

84. Ayaṃ ukkaṃsāpetuṃ icchitaṃ yathāraddhamatthaṃ viṣaṃvādeti avaṇṇitampi vaṇṇitaṃ katvā kathento; imassa vacanassa paṭikkhepena iminā dātabbapiṇḍapātassa antarāyo mā hotūti evaṃ piṇḍapātaṃ rakkhituṃ na kho pana sakkāti yojanā. Idanti “na kho, brāhmaṇa, so bhagavā”tiādidesanaṃ. Abbhantaraṃ karitvāti nibbānantogadham katvā, antaraṃ vā tassa nijjhānassa kāraṇaṃ katvā. Kāmarāgavasena hi taṃ nijjhānaṃ hotīti. Idhāti imasmiṃ suttapadese. Sabbasaṅgāhikajjhānanti lokiyalokuttarassa antarāyo mā hotūti evaṃ katvāpi rūpāvacarassa maggajjhānassa phalajjhānassāti sabbassapi saṅgaṇhanavasena desitattā sabbasaṅgāhakajjhānaṃ nāma kathitaṃ.

Yaṃ no mayanti ettha noti nipātamattaṃ. Taṃ noti ettha pana noti amhākanti attho. Usūyati rājakiccapasutatādhīnatāya ekatthābhīnivesabhāvato. Mandapaññatāya vassakāragataissābhibhūtacittatāya paripuṇṇaṃ katvā vuttampi atthaṃ anupadhārento āha - “ekadesameva kathesi”ti. Sesam suviññeyyameva.

Gopakamoggallānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanā

85. Tasmiṃ ahūti tasmiṃ ahanīti āha “tasmiṃ divase”ti. Anasanenāti sabbaso āhārassa abhuñjanena sāsanikasīlena bāhirakaanasanena upetā hutvāti yojanā. Vā-saddena khīrapānamadhusāyanādividhiṃ saṅgaṇhāti. Upecca vasitabbato uposatho, pātimokkhuddeso. Upetena samannāgatena hutvā vasitabbato santāne vāsetabbato uposatho, sīlaṃ. Anasanādidhammādiṃ vā upecca vasanaṃ upavāso uposatho. Tathārūpe hatthijātivisese uposathoti samaññāmatanti āha - “uposatho nāma nāgarājātiādīsu paññattī”ti. Vuttanayena upavasanti etthāti uposatho, divaso. So panesa uposatho. Māsapuṇṇatāyāti māsassa pūritabhāvena. Sampuṇṇāti sabbaso puṇṇā. Tāya hi rattiyā vasena māso anavasesato puṇṇo hoti. Māsaddhamāsādibhedam kalam māti minanto viya hotīti ca “mā”iti cando vuccati. Etthāti etissā rattiyā. Puṇṇo paripuṇṇakalo jātoti puṇṇamā. Tañhi candapāripūriyā māsapāripūriyā evamāha. Etena tassa uposathabhāvaṃ dasseti.

Dissati phalaṃ sandissatīti deso, hetūti āha “desanti kāraṇa”nti. Sabbam kathenti sabbam attanā pariggahitappakāram kathenti. Kathetuṃ na sakkonti avisayattā. Pāsādapariveneti pāsādassa purato vivaṭaṅgaṇe. Heṭṭhā vuttanayenāti sekhasutte vuttanayena vitthāretabbam.

86. Ime nu khoti ettha nūti saṃsayajotanoti āha - “vimatipucchā viya kathitā”ti. Jānantenātiādi pucchāvattadassanaparam datṭhabbam, na pucchakassa satthu attano ajānanabhāvadīpanaparam. Jānāti hi bhagavā. Ajānanta viya hutvā

pucchite. Yathābhūtasabhāvaṃ jānanto viya pucchati kohaṇṇe ṭhatvā. Tenāha -
“thero evarūpaṃ vacanaṃ kiṃ karissatī”ti kāraṇassa suppahīnattāti adhippāyo.

Chandamūlakāti taṇhāchandamūlakā. Taṇhā hi dukkhasamudayo. Kusalasaṇṇo vā
thiravisadanipuṇasaṇṇo vā, kusalasaṅkhāro vā tikhiṇathiravisadasaṅkhāro vā;
suvisuddhaviṇṇāṇo vāti imamatthaṃ “saṇṇādīsipi eseṇa nayo”ti iminā
atidisati. Kasmā panettha anāgatakalavaseneva desanā āgatāti āha “yasmā
panā”tiādi.

Khandhānaṃ khandhapaṇṇattīti khandhasaddābhidheyyānaṃ
ruppānubhavanasaṇṇānaṃ khandhasaṅkharavijānanasabhāvānaṃ atthānaṃ
“khandho”ti ayaṃ samaṇṇā. Kittakenāti kiṃparimāṇena atthena,
rāsattabhāgatthādīsū kīdisenāti adhippāyo.

Hetuhetūti hetupaccayabhūto hetu. Yo hi lobhādīnaṃ sahaṇṇatthammesu
mūlaṭṭhenupakārahāvo nippariyāyena hetuttho; so pathaviādīsipi
paccayabhāvamattena hetupariyāyadassanato dutiyena hetu-saddena visesetvā
vutto “hetuhetū”ti. Avijjā puṇṇābhisaṅkhārādīnaṃ sādharmaṇapaccayattā
sādharmaṇahetu, “atītānāgatapaccuppannānaṃ kammamādaṇṇānaṃ ṭhānaṃ hetuso
vipāka”nti ettha vijjamaṇesupi añṇesu paccayesu itthāniṭṭhaviṇṇāyamaṇakattā
kammaṃ tassa padhānakāraṇanti āha - “kusalākusalaṃ attano attano vipākadāne
uttamahetū”ti. “Mahābhūtā hetū”ti ayamevattho “mahābhūtā paccayo”ti imināpi
vuttoti hetusaddapaccayasaddānaṃ samānatthattā paccayo eva hetu paccayahetu,
yo ca rūpakkhandhassa hetu, so eva tassa paṇṇāpanāya paccayoti vuttoti āha - “idha
paccayahetu adhippeto”ti. Yadaggena paccayadhammo attano paccayuppannassa
uppādāya ṭhitiyā ca paccayo, tadaggena tassa bhāvato samaṇṇāto paṇṇāpanāyapi so
paccayoti vattabbaṃ arahatīti. Pāḷiyaṃ avibhāgena vuttamatthaṃ vibhāgena
dassetuṃ, “tatha pathaviḍhātū”tiādi vuttaṃ. Tatha paṇṇāpanāyāti
sahetuhetukantiādiākārehi bodhanāya. Taṃ pana sabbodhanaṃ ṇāṇena dassanaṃ
hotīti vuttaṃ “dassanatthāyā”ti.

Phassoti phassasamaṇṇibhāvo. So cettha sakiccanipphādanasamatthassa phassassa
nibbatti. Nibbatto hi phasso tathārūpāya vedanāya paccayo hotīti. Etadatthamevettha
bhagavatā puggalādhīṭṭhānā desanā katā, tasmā paccuppannātītakālavasena
dvikālīko phassasaddo vedītabbo. Phasse sati vedeti phassapaccayā vedanāicceva
vuttaṃ hoti. Sesapadadvayepi eseṇa nayo. Yatheva hi vedanāya evaṃ saṇṇāya
saṅkhārānaṃ pi phasso visesapaccayo tasmīṃ asati abhāvato. Cetanāggahaṇena
āyūhanānurūpatāya tappadhānattā saṅkhārakkhandhadhammā gahitā. Tathā hi
suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhabhājanīye ca “cakkhusamphassajā
cetanā”tiādinā cetanāva niddiṭṭhā. Viññāṇakkhandhassāti ettha ekasmīṃ bhava
ādibhūtavīññāṇassa nāmarūpapaccayatā dassetuṃ, “paṭisandhiviññāṇena
tāvā”tiādi vuttaṃ. Tatha gabbhaseyyakassa sabhāvakassa rūpapavattiṃ sandhāya
“uparimāparicchedenā”ti vuttaṃ samatīmsato upari paṭisandhikkhaṇe tassa
rūpānaṃ asambhavato. Idāni pavattiviññāṇassa nāmarūpapaccayaṃ dvārasena
dassetuṃ, “cakkhudvāre”tiādi vuttaṃ. Nanu ca viññāṇassapi phasso paccayo, kasmā
tayo eva khandhā phassapaccayā vuttāti? Saccametaṃ, yathā pana viññāṇasahito
phasso vedanādīnaṃ paccayo, na evaṃ viññāṇassa. Tenāha bhagavā - “tiṇṇaṃ
saṅgati phasso”ti phasso viya nāmarūpaṃ viññāṇassa visesapaccayo yathā
nāmarūpapaccayāpi viññāṇanti. Tasmā imaṃ visesaṃ dassetuṃ nāmarūpasseva
viññāṇapaccayatā vuttā, na phassassa.

87. Yāva sakkāyadit̥thi samuppajjati, tāva vaṭṭassa pariyanto natthevāti appahīnasakkāyadit̥thiko vaṭṭe paribbhamatīti āha - “katham pana, bhanteti vaṭṭam pucchanto”ti. Yathā ca sakkāyadit̥thijotanā vaṭṭapucchā, evaṃ tabbhedanajotanā vivaṭṭapucchāti āha - “sakkāyadit̥thi na hotīti vivaṭṭam pucchanto”ti.

88. Ayaṃ rūpe assādoti yāthāvato dassanaṃ pariññābhisamayo, dukkhasaccapariyāpannañca rūpanti āha - “iminā pariññāpaṭivedho ceva dukkhasaccañca kathita”nti. “Yaṃ rūpaṃ anicca”ntiādivacanato aniccādivhāvo tattha ādīnavo, so cassa paccayādhīnavuttitāya paccayo samudayasaccanti samudayappahānena ādīnavasamatikkamoti ādīnavaggahaṇena siddhamatthamāha - “pahānapaṭivedho ceva samudayasaccañcā”ti. Sabbasaṅkhatanissaraṇaṃ nibbānañca sacchikiriyābhisamayavasena paṭivijjhitabbanti āha - “iminā sacchikiriyāpaṭivedho ceva nirodhasaccañcā”ti. Imesu tīsu ṭhānesūti yathāvuttesu dukkhādīsu tīsu abhisamayaṭṭhānesu. Ye sammādit̥thiādayo dhammāti ye ariyamaggasaññitā sammādit̥thiādayo aṭṭha, satta vā dhammā. Bhāvanāpaṭivedho maggasaccanti bhāvanābhisamayavasena pavattaṃ maggasaccaṃ. Sesapadesupīti, “ayaṃ vedanāya assādo”tiādipadesupi.

89. Imasminti āsannapaccakkhatāya sakaattabhāvo gahito, tadeva ajjhataṃ khandhāti tappaṭiyogitāya, “bahiddhāti parassa saviññāṇake kāye”ti vuttaṃ. Sabbanimittesūti sabbesu rūpanimittādīsupi. Tāni pana indriyabaddhānipi anindriyabaddhānipi taṃsabhāvānīti āha “anindriyabaddhampi saṅgaṇhātī”ti. Viññāṇaggahaṇenevettha vedanādayopi gahitā avinābhāvatoti, “saviññāṇake kāye”ti vuttaṃ. “Kāyo”ti vā khandhasamūhoti attho.

90. Anattani ṭhatvāti attarahite anattasabhāve khandhakoṭṭhāse ṭhatvā taṃ ādhāraṃ katvā katāni kammāni. Katarasmiṃ attani ṭhatvāti kīdise attani nissayavipākaṃ dassanti vipaccissanti. Etena kārakavedakarahitattā attapakkhakammakāni na yujjantīti dasseti, khandhānaṃ khaṇikattā ca katanāsaakatabbhāgamadoso ca āpajjatīti.

Tatrāyaṃ codanāsodhanāvidhi - pāṇātipātavasena tāva kamma pathasambandhavibhāvanā, khaṇe khaṇe hi nirujjhanasabhāvesu saṅkhāresu ko hanti, ko vā haññati, yadi cittacetāsikasantāno, so arūpattā na chedanabhedanādivasena vikopanasamattho, napi vikopaniyo. Atha rūpasantāno, so acetanattā kaṭṭhakaliṅgarūpamoti na tattha chedanādinā pāṇātipātāpuññaṃ pasavati yathā matasarīre. Payogopi pāṇātipātassa paharaṇappahārādiko atītesu vā saṅkhāresu bhavēyya, anāgatesu, paccuppannesu vā, tattha na tāva atītānāgatesu sambhavati tesam abhāvato, paccuppannesu ca saṅkhārānaṃ khaṇikattā saraseneva nirujjhanasabhāvatāya vināsābhimukhesu nippayojano payogo siyā, vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappahārādippayogahetukaṃ maraṇaṃ, nirīhakatāya ca saṅkhārānaṃ kassa so payogo? Khaṇikattā vadhādhippāyasamakālabhijjanakassa kiriyāpariyosānakālānavat̥thānato kassa pāṇātipātakammabaddhoti?

Vuccateyathāvuttavadhakacetanāsahito saṅkhārapuñño sattasaṅkhāto hanti. Tena pavattitavadhappayoganimittaṃ apagatausmāviññāṇajīvitindriyo matavohārapavattinibandhano yathāvuttavappayogakaraṇe uppajjanāraho rūpārūpadhammasamūho haññati, kevalo vā cittacetāsikasantāno. Vadhappayogāvisayabhāvepi tassa pañcavokārabhave rūpasantānādhīnavuttitāya rūpasantāne parena payojitajīvitindriyupacchedakapayogavasena

tannibbattitavibandhakavisadirūpuppattiyā vigate vicchedo hotīti na pāṇātipātassa asambhavo; nāpi ahetuko pāṇātipāto, na ca payogo nippayojano paccuppannesu saṅkhāresu katappayogavasena tadanantaraṃ uppajjanārahassa saṅkhārakalāpassa tathā anuppattito. Khaṇikānaṃ saṅkhārānaṃ khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahetukaṃ maraṇaṃ; na ca katturahito pāṇātipātappayogo nirīhakesupi saṅkhāresu sannihitatāmattena upakārakesu attano attano anurūpaphaluppādane niyatesu kāraṇesu kattuvohārasiddhito yathā - “padīpo pakāseti, nisākaro candimā”ti. Na ca kevalassa vacādhippāyasahabhuno cittacetasikakalāpassa pāṇātipāto icchito santānavasena avaṭṭhitasseva paṭijānanato; santānavasena pavattamānānañca padīpādīnaṃ atthakiriyasiddhi dissatīti attheva pāṇātipātena kammunā baddho; tato eva yasmiṃ santāne pāṇātipātacetanā pavattā; tattheva santāne paccayantarasamavāyena bhavantare nirayādīsu tassā phalappavattīti nattheva katavināso akatabbhāgamo ca. Iminā nayena adinnādānādīnañca vasena yathārahaṃ kammappathasambandhavibhāvanā veditabbāti.

Sabbo diṭṭhiggāho taṇhāvasagatasseva hotīti āha “taṇhādhipeyyenā”ti. Tesu tesu dhammesūti mayā desiyamānadassanadhammesu. Pakatikammaṭṭhānanti tassa therassa santike gahetvā parihariyamānakammaṭṭhānaṃ. Aññaṃ navakammaṭṭhānanti bhagavato desanānusārena gahitaṃ aññaṃ navam kammaṭṭhānaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Cūḷapūṇṇamasuttavaṇṇanā

91. Tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtanti āmedītavacanaṃ byāpanicchāvasena vuttanti āha - “yaṃ yaṃ disa”ntiādi. Anuviloketvāti ettha anusaddopi byāpanicchāyamevāti anu anu viloketvāti attho. Tenevāha - “tato tato viloketvā”ti. Asanto nīco purisoti asappuriso ti āha - “pāpapuriso lāmakapuriso”ti. Soti asappuriso. Tanti asappurisaṃ jānituṃ na sakkoti asappurisaḍḍhammānaṃ yāthāvato ajānanato.

Pāpadhammasamannāgatoti

kāyaduccaritādiasantuṭṭhitādīlāmakadhammasamannāgato. Asappurise bhatti etassāti asappurisaḍḍhammi. Tenāha - “asappurisaḍḍhammi”ti. Asappurisaḍḍhammo asappuriso uttarapadalopena, tesam cintanasīloti asappurisaḍḍhammi. Tenāha “asappurisaḍḍhammi cintako”ti, duccintitacintīti attho. Asappurisaḍḍhammi asādhujanavicāraṃ asappurisaḍḍhammi. Asappurisaḍḍhammi catubbidhammi dubbhāsitaṃ. Asappurisaḍḍhammi nāma tividhammi kāyaduccaritaṃ. Asappurisaḍḍhammi nāma visesato dasavatthukā micchādiṭṭhi, tāya samannāgato asappurisaḍḍhammi samannāgato, asappurisaḍḍhammi nāma asakkaccadānādi. Sabbopāyamattho pālito eva viññāyati.

“Pāṇaṃ hanissāmī”tiādikā cetanā kāmam parabyābādhāyapi hotiyeva, yathā pana sā attano balavataradukkhathāya hoti, tathā na parassāti imamatthaṃ dassetuṃ, “attano dukkhathāya cinteti”icceva vutto. Yathā asuko asukantiādihi pāpako pāpavipākekadesam balavam garutaram vā paccanubhontopi yathā paro paccanubhoti, na tathā sayanti dasseti. Tenāha “parabyābādhāyā”ti. Gahetvāti pāpakiriyāya sahāyabhāvena gahetvā.

Asakkaccanti anādaraṃ katvā. Deyyadhammassa asakkaraṇaṃ appasannākāro, puggalassa asakkaraṇaṃ agarukaraṇanti imamatthaṃ dassento, “deyyadhammaṃ na sakkaroti nāmā”tiādimāha. Acittikatvāti na citte katvā, na pūjetvāti attho. Pūjento hi pūjetabbavatthum citte ṭhapeti, tato na bahi karoti. Cittaṃ vā acchariyaṃ katvā paṭipatti cittikaraṇaṃ, sambhāvanakiriyā. Tappaṭikkhepato acittikaraṇaṃ, asambhāvanakiriyā. Apaviddhanti ucchiṭṭhādichaḍḍanīyadhammaṃ viya avakhittakaṃ. Tenāha - “chaḍḍetukāmo viyā”tiādi. Rogam pakkhipanto viyāti rogikasarīraṃ odanādihi pamajjitvā vammike rogam pakkhipanto viya. Addhā imassa dānassa phalaṃ mameva āgacchatīti evaṃ yassa tathā diṭṭhi atthi, so āgamanadiṭṭhiko, ayaṃ pana na tādisoti āha “anāgamanadiṭṭhiko”ti. Tenāha - “no phalapāṭikaṅkhī hutvā detī”ti.

Kāmañcāyaṃ yathāvuttapuggalo asaddhammādīhi pāpadhammehi samannāgato, tehi pana sabbehi micchādassanaṃ mahāsāvajanti dassetum, “tāya micchādiṭṭhiyā niraye upapajjati”ti vuttaṃ. Vuttapaṭipakkhanayenāti kaṇhapakkhe vuttassa atthassa vipariyāyena sukkapakkhe attho veditabbo. “Sadevakaṃ loka”ntiādīsu devasaddo chakāmāvacaradevesu, evamidhāti āha “chakāmāvacaradevā”ti. Tattha brahmānaṃ visum gahitattā kāmāvacaradevaggahaṇanti ce? Idha dānaphalassa adhippetattā kāmāvacaradevaggahaṇaṃ, tatthāpi chakāmāvacaraggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ devamahattatādivacanato. Tiṇṇaṃ kulānaṃ sampattīti khattiyamahattādīnaṃ tiṇṇaṃ kulānaṃ sampatti, na kevalaṃ kulasampadā eva adhippetā, atha kho tattha āyuvanayasabhogaissariyādisampadāpi adhippetāti daṭṭhabbaṃ ulārassa dānamayapuññaṃ vasena tesampi samijjanato. Suddhavaṭṭavaseneva kathitaṃ sukkapakkhepi sabbaso vivaṭṭassa anāmaṭṭhattā. Saddhādayo hi lokiyakusalasambhārā evettha adhippetāti. Sesam suviññeyyameva.

Cūḷapupphamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca devadahavaggavaṇṇanā.



ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 2. The Collection of the Middle Length Discourses - Subcommentaries. 3. Subcommentary on the Final Fifty Discourses. 1. The Chapter on Devadaha Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org